

Kulturmiljöanalys och antikvarisk konsekvensutredning

Värsta Gård 23 och 39, Solhem, Stockholm

2024-06-07

UPPDRAG

Uppdragsnamn: Värsta gård 39, kulturmiljöstud
Titel på rapporten: Kulturmiljöanalys och antikvarisk konsekvensutredning, Värsta gård 23, Solhem, Stockholm stad
Version: Granskningshandling
Datum: 2024-06-07

MEDVERKANDE

Beställare: Reflex Arkitekter AB
Kontaktperson: Maria Hedensjö Bergquist

Konsult: Tyréns Sverige AB
Uppdragsansvarig: Martin Lagergren
Handläggare: Martin Lagergren, Tobias Mårud, Sara Lindeberg, Jonna Nilsson, Sandra Pettersson
Kvalitetsgranskning: Johanna Alton

ÖVRIGT

Rapport: Rapporten läses vid utskrift i liggande A3.
Bilder: Bilder och illustrationer är skapade av Tyréns Sverige AB om inget annat anges.
Länk: O:\STH\343191\Design\Text\Värsta Gård 23_Kulturmiljöanalys och antikvarisk konsekvensutredning_GH_2024-06-07

Tyréns Sverige AB

Tel: 010 452 20 00
www.tyrens.se

Säte Stockholm
Org.Nr: 556194-7986

INNEHÅLL

Inledning.....	4
Bakgrund och syfte	4
Avgränsningar	4
Tidigare utredningar	4
Pågående detaljplanearbete	4
Disposition	4
Orientering	5
Metod	6
Metod för kulturhistorisk värdering	6
Förutsättningar	7
Översiktsplan för Stockholms stad.....	7
Stockholms byggnadsordning.....	8
Stockholms Arkitekturpolicy	9
Varsam utveckling av småhus i villaområden	10
Gällande stadsplan	11
Aktuella lagrum	12
Kulturhistorisk klassificering.....	13
Historik	14
Värsta Gård.....	14
Solhem och Spånga station	15
Sigge Sport	17
Nulägesbeskrivning	26
Området	26
Byggnadsbeskrivning.....	31
Den omkringliggande tomtmarken	37
Kulturvärden	38
Kulturvärden.....	38
Byggnaden.....	38
Området	39
Konsekvensanalys	40

Rekomandationer	41
Att beakta i fortsatt planarbete	41
Källförteckning	42

INLEDNING

Bakgrund och syfte

I samband med ett pågående detaljplanearbete (Dnr: 2021–14764), vars syfte är att planlägga fastigheterna Värsta gård 23 och 39 i stadsdelen Solhem har Tyréns Sverige AB fått i uppdrag av Reflex Arkitekter AB att ta fram en kulturmiljöanalys och konsekvensbedömning av planförslaget. Uppdraget omfattar fastigheterna Värsta gård 23 och 39 och omgivningen i sådan omfattning att fastigheten kan sättas in i en områdeskontext. Vidare omfattar uppdraget en antikvarisk konsekvensbeskrivning samt rekommendationer för eventuell nybyggnation inom fastigheten. Dokumentet ska fungera som ett kunskapsunderlag och utgöra en vägledning för framtagandet av den nya detaljplanen.

Avgränsningar

Utredningen har sitt fokus på Värsta gård 23 och 39. Men kulturmiljöanalysen omfattar på ett mer övergripande sätt även stadsdelarna Spånga och Solhem där relevant historik och nuläge beskrivs.

Vad är en kulturmiljöanalys?

Syftet med en kulturmiljöanalys är att fungera som underlag i planeringsprocesser och vid projektering. Kulturmiljön är en tillgång i planeringen som bidrar till en hållbar samhällsutveckling. Vi kan aktivt välja vilka mänskliga spår och avtryck som blir avläsbara i framtiden. Kunskap om samhällets utveckling och de historiska processerna är en förutsättning för att kunna avläsa varför landskapet ser ut som det gör idag. Bärande berättelser identifieras, liksom även de fysiskt avläsbara uttrycken som återspeglar dem. Genom att belysa vad som är kännetecknande för en miljö ges underlag för bedömning av områdets möjligheter och begränsningar för förändring. För att förstå hur dessa avspeglas i landskapet och är väsentliga för att avläsa och uppleva miljöns historia och utveckling lyfts de fram som värdebärande karaktärsdrag.

Värdebärande karaktärsdrag är de strukturer, funktioner, samband och egenskaper som starkt präglar och upprätthåller landskapets/platsens/bebyggelsemiljöns karaktär. Kulturmiljöanalysen skapar förutsättningar för att göra medvetna förändringar som tar avstamp i miljöns kulturmiljökväligheter.

Syftet med en kulturmiljöanalys är också att skapa underlag för god miljöanpassning. Kulturmiljövärden ska tillvaratas, negativ påverkan ska minimeras och skador ska så långt som möjligt förebyggas. För att det ska kunna ske, behöver projektet underlag om vilka kulturmiljövärden som finns, hur dessa karaktäriserar området, och hur områdets karaktär kan bibehållas eller stärkas.

En kulturmiljöanalys följs ofta av en konsekvensanalys. Det är en utredning och analys av hur kulturvärdena påverkas och vilka konsekvenserna blir för området vid en föreslagen ändring av en byggnad eller ett område.

Tidigare utredningar

Inga tidigare utredningar är kända för fastigheterna Värsta gård 23 och 39.

Pågående detaljplanearbete

- Detaljplan för fastigheterna Örjan 25 med flera (Dnr: 2020–09159). Planens syfte är att möjliggöra 45 st bostäder. Plan med standardförfarande, i startskede.
- Detaljplan för fastigheten Erland 4 (Dnr: 2023–14968). Planens syfte är att möjliggöra en avstyckning inom fastigheten för att uppföra en ny bostad. Plan med standardförfarande, i startskede.

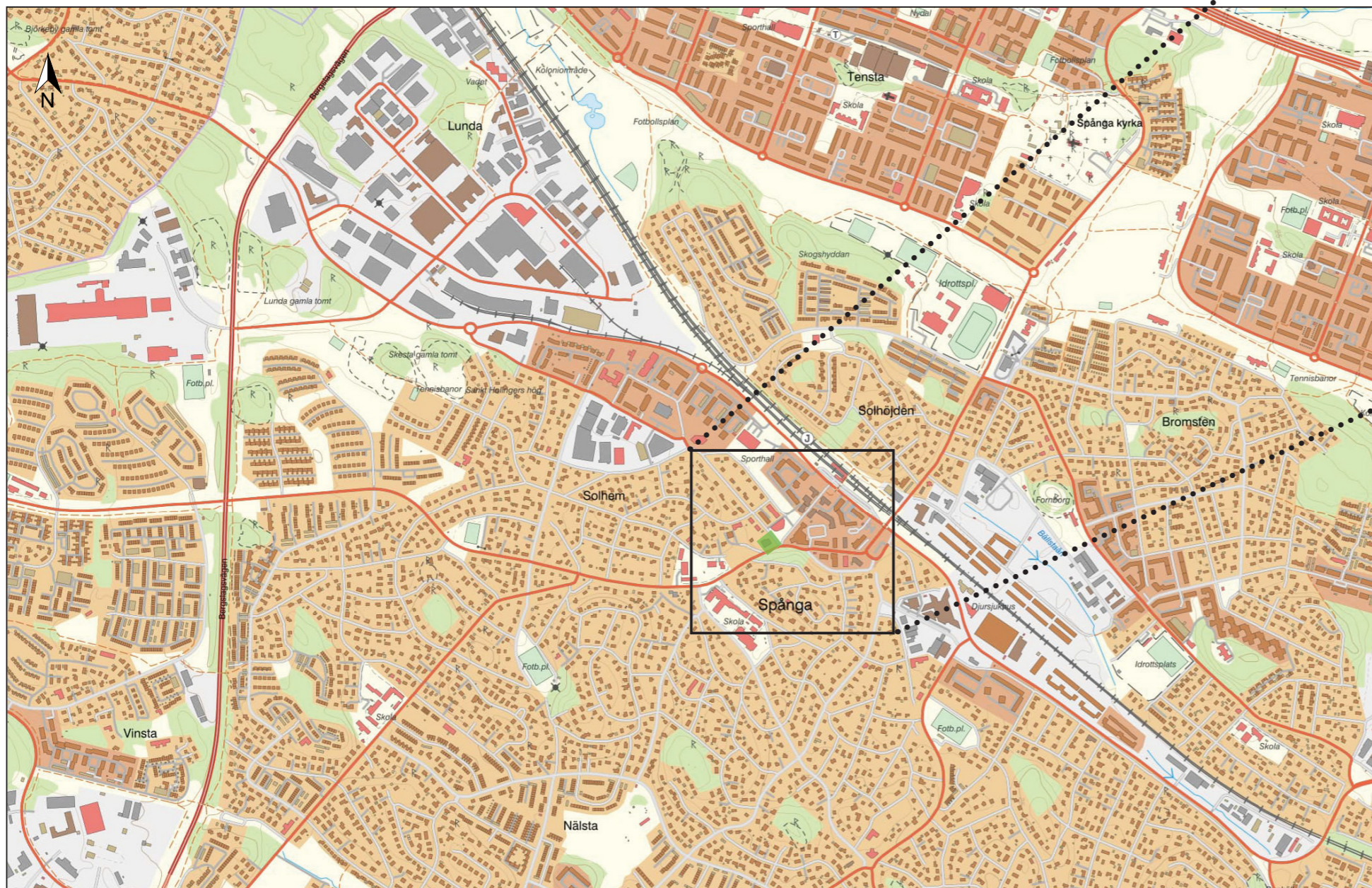
Disposition

Rapporten inleds med ett förutsättningskapitel där vägledande dokument och aktuella lagrum beskrivs. Därpå följer beskrivning av områdets bebyggelsehistoria. I kapitlet Nuläge och karaktär beskrivs befintliga förhållanden. Därpå följer en redogörelse för områdets och fastigheternas kulturvärden, värdebärande delar och karaktärsdrag samt ett medskick inför fortsatt planering. Kulturmiljöanalysen består växlande av huvudtext och tematexter om särskilda företeelser. Rapporten avslutas med en konsekvensbedömning där planförslagets konsekvenser för kulturmiljön beskrivs och analyseras.

Orientering

Stadsdelen Solhem ligger inom stadsdelsområdet Järva. I norr angränsar stadsdelen till Tensta och Lunda, i söder mot Nälsta och Flysta, i väst mot Kälvesta samt i öst mot Bromsten och Sundby. Aktuella fastigheter, Värsta gård 23 och 39, är belägna omkring 250 meter från Spånga station och i nära anslutning till Spånga centrum. Fastigheterna är belägna vid korsningen Värstagårdsvägen och Sörgårdsvägen. Mitt emot fastigheterna

ligger Spånga församlingshem och i sydväst gränsar fastigheterna mot Svandammsparken. Mitt emot fastigheten återfinns en skogsbeklädd bergig slänt. Snett emot fastigheten ligger ett åttavånings flerfamiljshus från 1990-talet.

Markeringen utgör ungefärligt utredningsområde. Aktuella fastigheter är markerade med grönt fält. Lantmäteriet.

Metod

Föreliggande utredning har utförts av byggnadsantikvarisk kompetens. Den bygger på befintligt kunskaps- och planeringsunderlag, fältbesiktning, arkivmaterial samt studier av historiskt kartmaterial. Inledningsvis sammanställs förutsättningar såsom gällande planer, program och aktuell lagstiftning.

Utredningsområdets historik beskrivs och området sätts i ett kulturhistoriskt och geografiskt sammanhang. De historiska processer och förutsättningar som utgör grunden till de fysiska uttryck och funktioner som präglar dagens landskap förklaras.

Slutligen beskrivs byggnadernas kvaliteter och värden som är betydelsefulla att ta hänsyn till vid förändring och utveckling av området.

Utredningens metodik tar stöd i Riksantikvarieämbetets plattform Kulturhistorisk värdering och urval (2015) och Boverkets byggregler (2011:6) - föreskrifter och allmänna råd, BBR (BFS 2011:6 med ändringar till och med BFS 2020:4, 1:221).

Metod för kulturhistorisk värdering

Riksantikvarieämbetets (RÅA) "Plattform Kulturhistorisk värdering och urval" från 2015 ligger till grund för den antikvariska värderingsmetodiken. Enligt plattformen (s.37) kan kulturhistoriskt värde definieras enligt följande:

"Kulturhistoriskt värde består i de möjligheter materiella och immateriella företeelser kan ge vad gäller att inhämta och förmedla kunskaper om och förståelse av olika skeenden och sammanhang – samt därigenom människors livsvillkor i skilda tider, inklusive de förhållanden som råder idag".

All fysisk miljö är trots detta inte lika värdefull. Kulturhistoriska värden kan i varierande grad tillskrivas enskilda byggnader, anläggningar och fornlämnningar såväl som hela miljöer eller stora landskapsavsnitt. RÅA förklarar vidare:

"Enkelt uttryckt kan sägas att ju bättre en företeelse bidrar till möjligheterna att utvinna och kommunicera kunskap – desto högre är dess kulturhistoriska värde".

En kulturmiljö kan även värderas utifrån andra aspekter än rent kulturhistoriska. Det kan till exempel vara estetiska och stadsbildsmässiga värden eller sociala aspekter som handlar om människors personliga relationer till en plats eller att en bekant och historisk miljö bidrar till upplevelse av samhörighet och trygghet.

I begreppet kulturmiljö ligger en värdering av kulturmiljöns kulturhistoriska värde, som kan bedömas vara högt eller lågt. Värderingen är i sin tur kopplad till lagrum där hänsyn till kulturmiljön är lagstadgad, bland annat kulturmiljölagen och plan- och bygglagen. Plattformen/metoden ger förhållningssätt och riktlinjer i arbetet med att definiera, värdera, prioritera och utveckla kulturmiljön. Denna kulturmiljöanalys innefattar de två inledande stegen, Beskrivande och Analyserande, samt ger råd inför det tredje steget. Steg tre och fyra, Planerande och Beslutande, syftar till att ta ställning till framtida hantering av kulturhistoriska värden.

A) Beskrivande

I det beskrivande delmomentet sker inventering och beskrivning av de kulturhistoriska värden som återspeglas.

Svarar på frågorna: Vad har hänt? Vad finns? Vad återspeglas?

B) Analyserande

I det analyserande delmomentet görs den egentliga värderingen, vilka värden finns och i vilken hög grad återspeglas de? I analysen studeras vilka möjligheter till kunskap och förståelse platsen/objektet har, hur fullständig den förmedlade bilden blir, samt hur relevant den förmedlade kunskapen är.

Svarar på frågorna: Vilka är värdena? Vilka är de höga värdena?

C) Planerande

I det planerande delmomentet förs en prioritering och planering, med avseende på eventuella hot och förutsättningar för bevarandet och utvecklingen av de kulturhistoriska värdena.

Svarar på frågorna: Vad krävs? Vad är möjligt?

D) Beslutande

I det sista delmomentet beslutande sker val av styrmedel. • regelverk & bestämmelser • finansieringsformer • åtgärder för vård- och utveckling • kommunikationsinsatser samt • metoder för uppföljning och utvärdering.

Svarar på frågorna: Vad ska göras? Hur ska det göras?

Stockholms stadsmuseums beskrivning av processen för kulturhistorisk värdering och urval, grundad i RÅA:s "Plattform Kulturhistorisk värdering och urval" (2015).

FÖRUTSÄTTNINGAR

Översiktsplan för Stockholms stad

I aktuell översiktsplan (2018) redogör Stockholms stad för hur kulturmiljöer ska tas tillvara i utvecklingen av staden, under rubriken Kulturmiljö i en växande stad. Relevant i detta fall är bland annat att:

- Bebyggelse som är kulturhistoriskt värdefull och har betydelse för stads- och landskapsbildningen ska ses som en resurs i stadsutvecklingen.
- Att väva samman ny bebyggelse med befintliga värden är angeläget i stadsbyggandet. Nya tillägg i stadsväven ska uttrycka ett medvetet förhållningssätt till kulturmiljöns värden.
- När staden förändras krävs ett medvetet förhållningssätt till topografi, stadssiluett och mötet med vattnet. Högre byggnader ska infogas med omsorg om stadslandskapets helhetsverkan. Grönska, parker och naturområden ska utvecklas så att kulturvärden tas tillvara samtidigt som nya estetiska och sociala värden tillförs.
- Stadsbyggandet ska ta sin utgångspunkt i kunskap om stadsdelarnas olika karaktär, hur de samspelar med landskapets förutsättningar, deras olika stadsplanemönster och hustyper. Ett medvetet förhållningssätt till befintliga kvaliteter är därför en förutsättning vid tillägg och omvandlingar.
- Kulturmiljöns värden ska fortlöpande identifieras, säkerställas, tas omhand och utvecklas.
- Ny bebyggelse, ändringar och tillägg i befintliga miljöer ska utföras omsorgsfullt, med konsekventa karaktärsdrag och genomarbetade detaljer grundade på en gedigen analys.
- Stadens rum och bebyggelse ska utvecklas i relation till alla skalor, från detalj till staden som helhet.
- Det byggda ska ta stöd i kunskap om historien, spegla samtiden och planeras för framtida behov.
- Det byggda ska utformas med stöd i kunskap om den specifika platsen.
- Arkitekturen ska uttrycka sin samtid, utvecklas med stöd i kunskap om Stockholms karaktär samt kunna beskrivas som idé.
- Det byggda ska användas som verktyg för att bidra till att lösa samhällets långsiktiga behov och tillföra staden hållbara kvaliteter med människan som utgångspunkt.

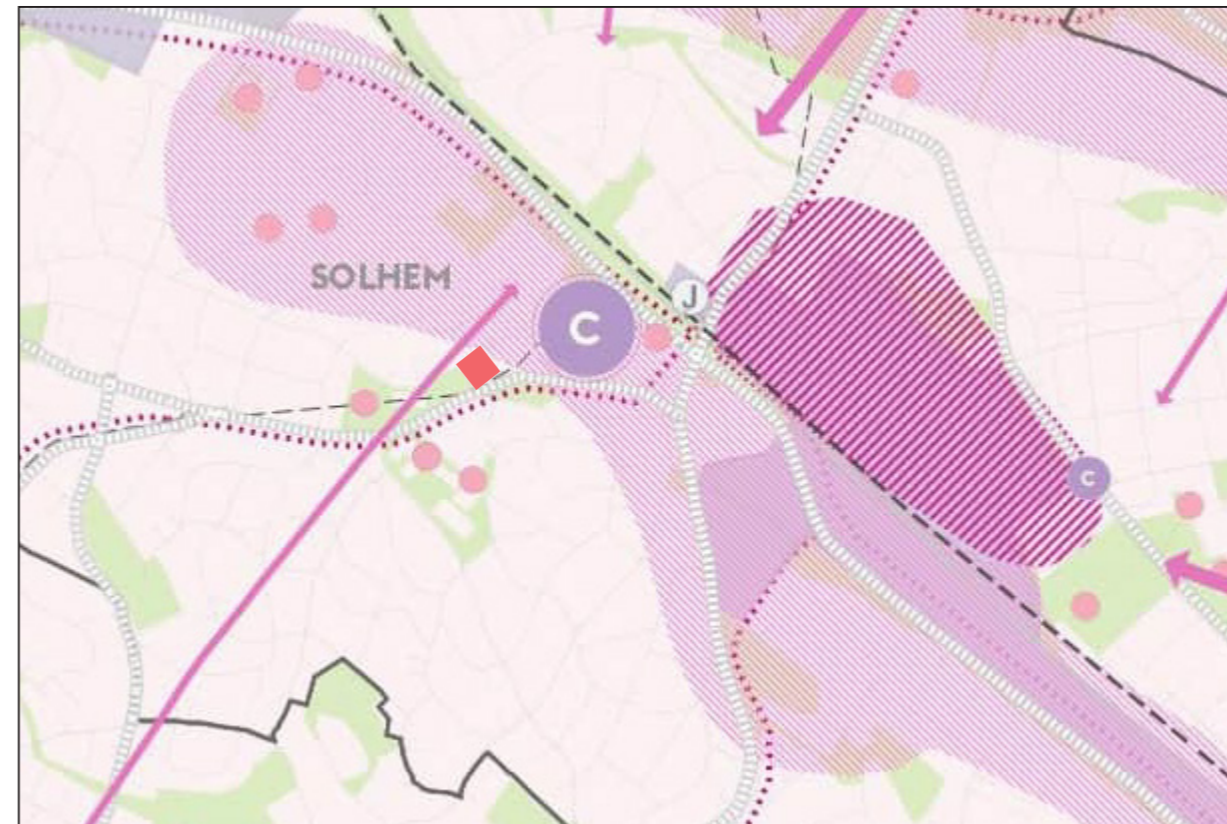
Utvecklingsmöjligheter för stadsdelarna Spånga och Tensta

Aktuellt planområde ligger inom stadsdelsområdet Järva i Västerort inom Stockholms kommun. Solhem ingår i utvecklingsområdet Spånga-Tensta tillsammans med stadsdelarna Flysta och Sundby. I översiktsplanen beskrivs Spånga-Tensta som ett område med utvecklingsmöjligheter för nya bostäder, offentlig- och kommersiell service. I översiktsplanen anges följande för Solhem, Flysta och Sundby:

Bebyggelsen utgörs till största delen av villor från olika tidsepoker. Spånga centrum är en viktig bytespunkt för kollektivtrafiken för flera stadsdelar i västerort och vid stationen är bebyggelsen tätare med flerbostadshus i varierande skala. Spångavägen har idag en uppskattad småstadskaraktär.

Tillgängligheten till parker och parkkvaliteter i centrala Spånga behöver stärkas. Runt Spånga centrum samt i området mellan Solvalla och Ulvsundavägen finns möjligheter till stadsutveckling. Bromstenvägen, Sörgårdsvägen och Spångavägen kan på längre sikt omvandlas till urbana stråk och kompletteras med ny blandad bebyggelse.

Ur Översiktsplan för Stockholms stad (2018), s. 119.

Utsnitt ur stadsutvecklingskarta över delar av Solhem. De aktuella fastigheterna, Värsta gård 23 och 39 är markerade med rött och är belägna utanför den utpekade gränsen. *Stockholm stad - Stadsutvecklingskarta.*

Till översiktsplanen för Stockholm finns en övergripande stadsutvecklingskarta som täcker hela Stockholm. På kartan finns de utpekade gränserna. Dessa fungerar mer som schematiska indelningar för stadsutvecklingsområden, stadsgator och utvecklingsområden med mera. Gränserna är ungefärliga områden som Stockholm stad kommer att detaljstudera i senare planeringskedan.

Solhem är utpekad som stadsutvecklingsområde med komplettering.

Område med blandad stadsbebyggelse där omfattande komplettering föreslås. Området kan kompletteras med bostäder, service, verksamheter, gator, parker, kultur och idrottsytor. Att förstärka de gröna kvaliteterna och säkerställa funktioner som skolor och förskolor, är en viktig del i stadsutvecklingen. Komplettering ska göras med utgångspunkt i kunskap om nuvarande karaktär, kvaliteter och behov. Inom området kan finnas delar där större strukturförändringar föreslås.

Stockholms byggnadsordning

Stockholms byggnadsordning kan ses som ett tematiskt tillägg till översiktsplanen som förtydligar planens delar om allmänna intressen: Kulturmiljö i en växande stad och Arkitektur och gestaltning. *Stockholms arkitekturpolicy* är ytterligare kunskapsunderlag, tillsammans med översiktsplanen, riksintressebilagan och byggnadsordningen. I den övergripande strategi Stockholms stad har för stadens arkitektur.

Byggnadsordningen inleds med följande utgångspunkter när Stockholm utvecklas:

- Stadens rum och bebyggelse ska utvecklas i relation till alla skalor, från detalj till staden som helhet.
- Det byggda ska ta stöd i kunskap om historien, spegla samtiden och planeras för framtida behov.
- Det byggda ska utformas med stöd i kunskap om den specifika platsen.
- Arkitekturen ska uttrycka sin samtid, utvecklas med stöd i kunskap om Stockholms karaktär samt kunna beskrivas som idé.
- Det byggda ska användas som verktyg för att bidra till att lösa samhällets långsiktiga behov och tillföra staden hållbara kvaliteter med människan som utgångspunkt.

Byggnadsordningen beskriver hur staden har vuxit fram historiskt, stadslandskapets förutsättningar och stadsdelarnas karaktärer. Den innehåller också vägledningar och processtöd för stadens fortsatta utveckling.

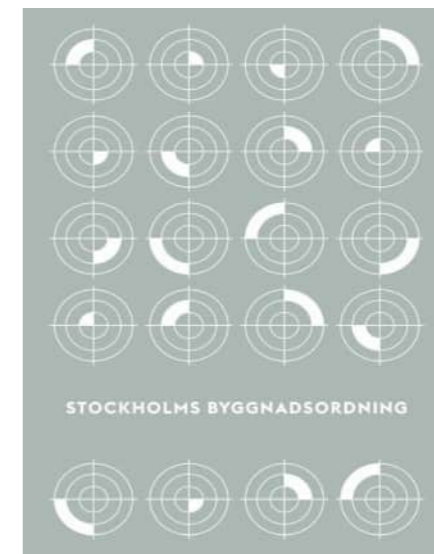
Solhem

Stadsdelen Solhem, är ett bostadsområde som har av Stockholms stads kategoriserats som en villastad. Villastäderna byggdes som mindre stationssamhälle utanför Stockholm stads dåvarande gränser. Under 1910-talet utvecklades dessa områden till större samhällen, och vissa övergick till så kallat municipalsamhällen med egen administrations och beskattningsrätt. Bebyggelsen inom villastäderna var privat organiserade. Solhem är en stadsdel, där villorna byggdes i privat regi.

Följande vägledningar redovisas i byggnadsordningen och gäller för samtliga *Villastäder*.

Vägledningar - Villastäder

- Utveckla villastäderna med utgångspunkt ur gatornas och husens anpassning till terrängen samt mångfalden av hustyper i varierande skala och från olika tidsepoker.
- Utforma nya byggnader inom befintlig struktur utifrån en samtida tolkning av platsens förutsättningar och närliggande bebyggelse.
- Ta stöd i kunskaper om villastädernas karaktär och kulturvärden.
- Utforma kompletteringsbebyggelse i anslutning till villastäderna utifrån ett helhetsperspektiv. Beakta närliggande bebyggelse.
- Utveckla lokala centrum och centrala stråk genom att komplettera med ny bebyggelse och verksamhetslokaler där så är möjligt. Undvik omvandling av lokaler till bostäder.
- Bibehåll gaturummens gröna karaktär genom att undvika fler utfarter intill varandra samt hårdgörande av grönytor.
- Ta tillvara eller återskapa karaktärsskapande material, kulörer, byggnadsdelar och detaljer i så stor utsträckning som möjligt vid ombyggnader och renoveringar. Utforma förändringar i sammanhållna grupper av villor, radhus och kedjehus utifrån ett helhetsperspektiv.

Framsida på boken *Stockholms byggnadsordning*. Tidskriften *Arkitektur*, arkitektur.se.

Stockholms Arkitekturpolicy

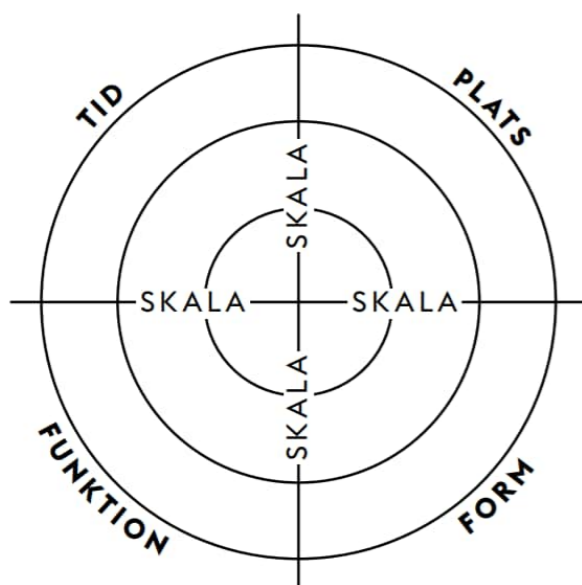
Med utgångspunkt i översiktsplanen utgör Stockholms arkitekturpolicy tillsammans med Stockholms byggnadsordning och kommande vägledningar en familj av dokument som bidrar med kunskap, strategier och arbetssätt till stöd för stadens gestaltning. Andra dokument som kopplar till Arkitekturpolicy är Vision 2040, Stockholms stads klimatmål, Agenda 2030, Gestaltad livsmiljö, Stockholms Framkomlighetsstrategi och Stockholms Miljöprogram.

Arkitekturpolicy redogör för förhållningssätt inom arkitektur och samhällsutveckling samt ger konkreta metoder för ett kvalitativt byggande. Policy omfattar planering av alla skalor, från staden som helhet till utformning och gestaltning av enskilda byggnader och detaljer.

I kapitlet *Identitet* finns riktlinjer för hur arkitekturen ska bidra till att "stärka, bekräfta och utveckla stadens karaktär och identitet" med grund i Byggnadsordningen. Här framförs bland annat vikten av att identifiera värdebärare, utveckla Stockholms särart och att gestalta med en Stockholmsk prägel.

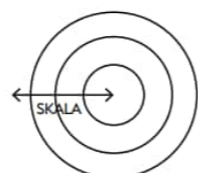
Under kapitlet *Byggstenar* beskrivs de delar som tillsammans bildar staden, från den stora skalan ner till byggnadens komposition och detaljering.

I policy finns *Verktyg för stadens gestaltning* som, genom att kombinera ett antal frågeställningar med byggnadsordningen, ska inbringa kunskap om projektets arkitektoniska förutsättningar och möjligheter. Verktøget är tänkt ska finnas med i alla faser under ett byggprojekt och hos alla inblandade. Verktøgets grafiska presentation utgörs av en genomkorsad cirkel rymmer de olika aspekterna tid, plats, form och funktion.

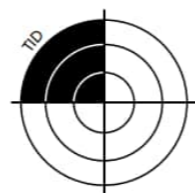

Den grafiska representationen av verktøget.
Stockholms Arkitekturpolicy.

Följande frågeställningar kan ställas inom verktøgets respektive tema:

Skala - Stadens rum och bebyggelse ska utvecklas i relation till alla skalor, från staden som helhet till detalj.

Tid - Hur förhåller sig projektet till Stockholms historiska utveckling? Hur formas projektet av vår samtid, regler, ekonomi, miljö och arkitektoniska ideal? Hur kommer projektet åldras och fungera för framtida behov?

Plats - Vilken betydelse har projektet i stadens siluett? Hur förhåller sig projektet till stadslandskapet och omgivande stadsbyggnadskaraktärer? Hur förhåller sig projektet till omgivande bebyggelse och stadsrum?

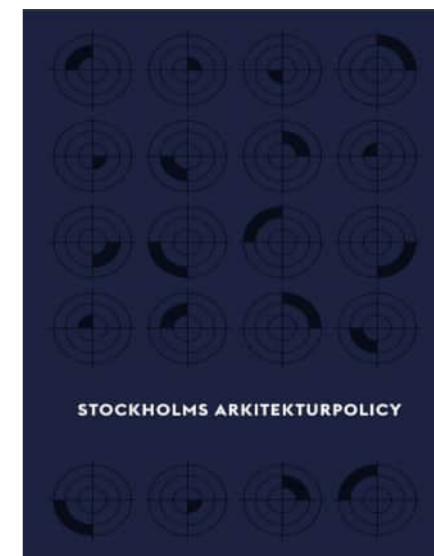

Form - Hur beskrivs projektets arkitektoniska idé i förhållande till helhetsupplevelsen av Stockholm och stadens karaktär? Hur beskrivs projektets arkitektoniska idé i förhållande till stadslandskapet och intilliggande stadsbyggnadskaraktärer? Hur genomförs den arkitektoniska idén i byggnadens alla delar i volymhantering, konstruktion, fasadkomposition, material, kulör och detaljer?

Funktion - Hur bidrar projektet till att öka Stockholms stadskvaliteter med människan som utgångspunkt? Hur bidrar funktionen till omgivande bebyggelse och stadsrum? Hur utformas bebyggelsen och stadsrummen i förhållande till dess funktioner och innehåll?

Figurer och text hämtade från Stockholms Arkitekturpolicy (2021).

Framsida på boken Stockholms Arkitekturpolicy. Stockholm stad.

Varsam utveckling av småhus i villaområden

Strategin Varsam utveckling av småhus i villaområden är framtagen av Stockholm stad, och från den 16 juni 2021 gäller dokumentet som planeringsunderlag. Strategin innehåller en strategisk samsyn för hur utveckling av småhus- och villaområden ska göras i relation till översiktsplan med riksintressebilaga, byggnadsordning, arkitekturpolicy, Stadsmuseets kulturhistoriska klassificering och äldre miljöprogram.

Strategin med vägledning ska:

- Ge tydligt underlag till myndighetsutövning i stadsbyggnadsnämnden.
- Säkerställa kvaliteten när staden utvecklas.
- Underlätta arbetet med förhandsbedömningar, planläggning och bygglovshandläggning.
- Bidra till ökad förutsägbarhet för fastighetsägare och byggaktörer.

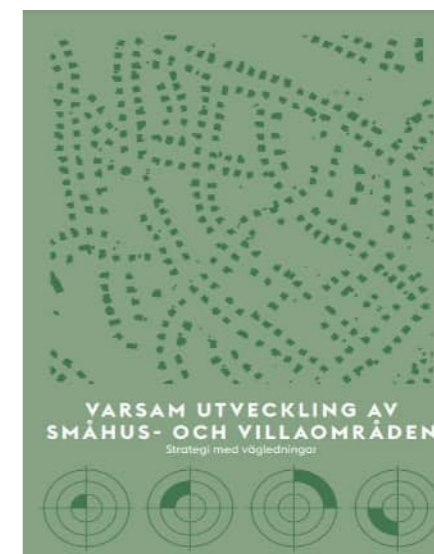
Avvägningarna i denna strategi ger tillsammans med översiktsplan, byggnadsordning och arkitekturpolicy goda förutsättningar för att möjliggöra en varsam utveckling och god gestaltning i småhus- och villaområden. Strategin har gjort tillägg till byggnadsordningens vägledning villastad (se sida X).

Påverkan på områdets karaktär och värde

I villastaden är bebyggelsen ofta brokig och med olika typer av byggnader från flera tidsepoker. Villorna är fritt placerade på tomterna och en succesiv delning av tomter har skett genom åren. Grönskan och topografin har en stor påverkan på kvarterets och områdets karaktär och värde. Områden som Mälarhöjden, Herrängen, Långsjö, Långbro, Stureby och Örby kan vid en första anblick se varierade och brokiga ut. Men vid en närmare betraktelse framgår att det finns gemensamma drag som tillsammans skapar en karaktär och värden.

Aspekter som bedöms ha stor påverkan vid förändring och förtätning är till exempel:

- Byggnaders anpassning till terräng och mångfalden av hustyper.
- Byggnaders placering i relation till gaturum.
- Förändring av områdets gröna karaktär.
- Utfarter, anordnande av parkering och hårdgörande av ytor.
- Volym, proportioner och takform (huvudbyggnader, tillbyggnader, komplementbyggnader).
- Material, färgsättning och byggnadsdelar.

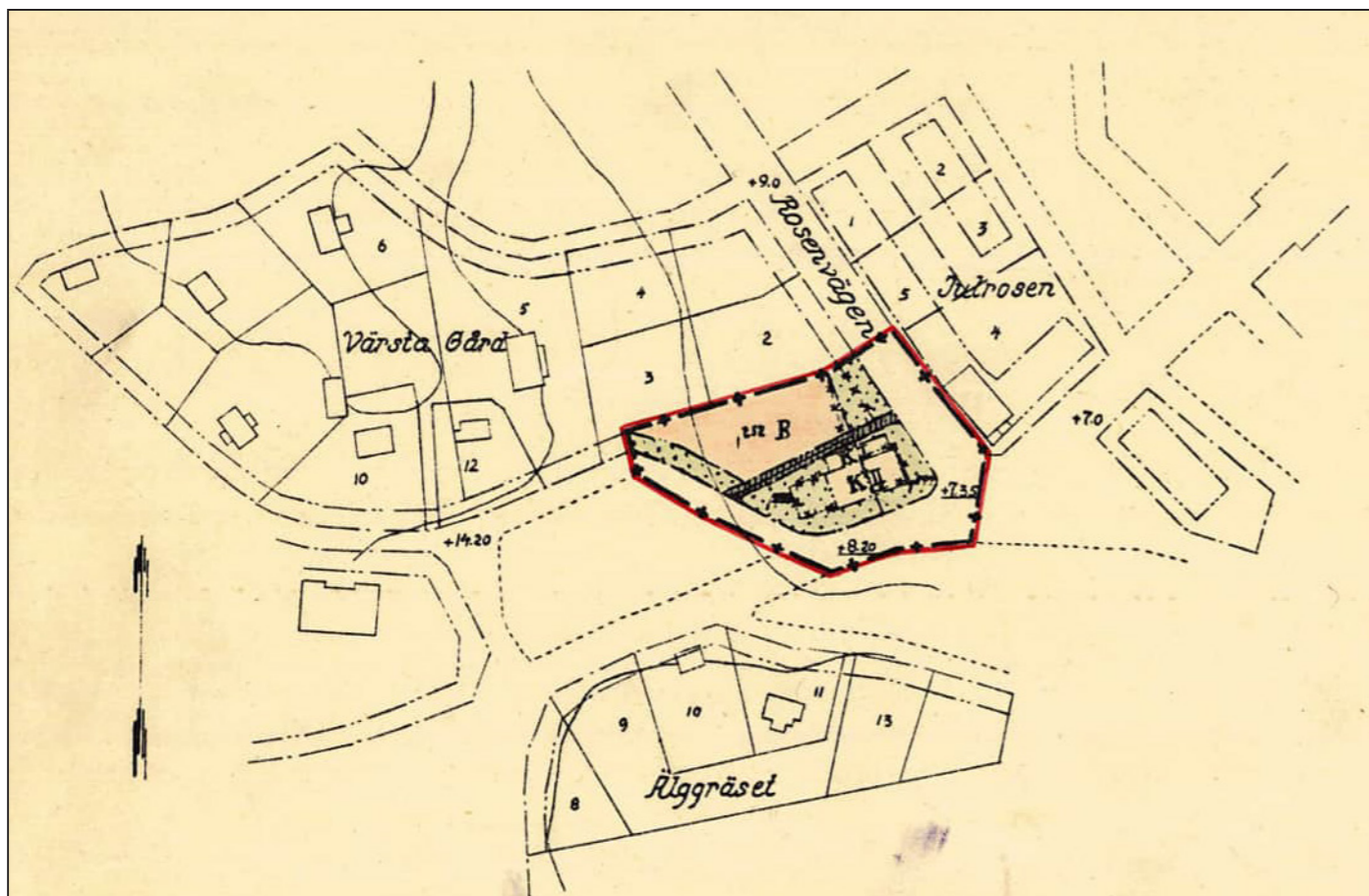
Framsidan på skriften Varsam utveckling av småhus- och villaområden. Strategi med vägledning. Stockholm stad.

Gällande stadsplan

För Värsta gård 23 och 39 gäller stadsplanen, Solhem 15, som fastställdes den 7 maj 1946. Sedan plan- och bygglagen infördes 1987 gäller både stadsplaner och byggnadsplaner som detaljplaner. Fastigheten har försetts med följande planbestämmelser:

- K - Betecknad kvartersmark får uppföras som fristående byggnader och endast för affärs- eller bostadsändamål.
- I II - Antal våningar, byggnader inom område får inte uppföras till större höjd än 4,5 respektive 7,5 meter och får inte innehålla mer än en respektive två våningar.

Planen anger inget skydd för kulturvärden.

Utsnitt ur gällande stadsplan, Solhem 15, för Värsta gård 23 och 39, fastställd 7 maj 1946. Fullständig information om planerna finns i Stockholm stads plan och byggtjänst. Stadsbyggnadsnämndens arkiv.

Aktuella lagrum

Plan- och bygglagen

Plan- och bygglagen (PBL) reglerar hur mark- och vattenområden används och samt hur markanvändningen skall utvecklas. Lagen fastställer att planläggningen av mark- och vattenområden är en kommunal angelägenhet och ställer krav på att kommunen upprättar en översiktsplan över hela kommunen. Lagen innehåller bestämmelser om bland annat detaljplaner och bygglov.

Planläggning enligt denna lag ska ske med hänsyn till natur- och kulturvärden, andra miljöaspekter samt mellankommunala och regionala förhållanden. Lagen fastställer att byggnader eller områden som är särskilt värdefulla från historisk, kulturhistorisk, miljömässig eller konstnärlig synpunkt inte får förvanskas. Dessa kan av kommunerna skyddas genom bestämmelse i detaljplan. Skyddet regleras i PBL:s 8 kapitel och de bestämmelser som läggs in i planen är juridiskt bindande.

Vid planläggning, i ärenden om bygglov och vid åtgärder avseende byggnader som inte kräver lov enligt plan- och bygglagen är även 2 kap. 6 § tillämplig.

PBL 2 kap. Allmänna och enskilda intressen

1 § Vid prövningen av frågor enligt denna lag ska hänsyn tas till både allmänna och enskilda intressen.

3 § Planläggning enligt denna lag ska med hänsyn till natur- och kulturvärden, miljö- och klimataspekter samt mellankommunala och regionala förhållanden främja

1. en ändamålsenlig struktur och en estetiskt tilltalande utformning av bebyggelse, grönområden och kommunikationsleder,
2. en från social synpunkt god livsmiljö som är tillgänglig och användbar för alla samhällsgrupper,
3. en långsiktigt god hushållning med mark, vatten, energi och råvaror samt goda miljöförhållanden i övrigt,
4. en god ekonomisk tillväxt och en effektiv konkurrens, och
5. bostadsbyggande och utveckling av bostadsbeståndet.

6 § Vid planläggning, i ärenden om bygglov och vid åtgärder avseende byggnader som inte kräver lov enligt denna lag ska bebyggelse och byggnadsverk utformas och placeras på den avsedda marken på ett sätt som är lämpligt med hänsyn till

1. stads- och landskapsbilden, natur- och kulturvärdena på platsen och intresset av en god helhetsverkan.

6 § Tredje stycket

Vid planläggning och i andra ärenden samt vid åtgärder avseende byggnader som inte ingår i ett ärende enligt denna lag ska bebyggelseområdets särskilda historiska, kulturhistoriska, miljömässiga och konstnärliga värden skyddas. Ändringar och tillägg i bebyggelsen ska göras varsamt så att befintliga karaktärsdrag respekteras och tillvaratas.

PBL 8 kap. Krav på byggnadsverk, byggprodukter, tomter och allmänna platser

Plan- och bygglagens åttonde kapitel reglerar krav på byggnadsverk, byggprodukter, tomter och allmänna platser. Vid en bygglovsprövning omfattas byggnader som bedöms ha särskilt högt kulturhistoriskt värde av förbud mot förvanskning av kulturvärden, 8 kap. 13§. För alla byggnader gäller även varsamhetskrav och särskilda krav vid underhåll enligt 8 kap. 17§ och 14§.

13 § Förvanskningsförbud

En byggnad eller som är särskilt värdefull från historisk, kulturhistorisk, miljömässig eller konstnärlig synpunkt får inte förvanskas.

Enligt 13 § 1 st. p.4 ska förvanskningsförbudet även tillämpas på bebyggelseområden.

14 § Underhåll och varsamhet

Ett byggnadsverk ska hållas i vårdat skick och underhållas så att dess utformning och de tekniska egenskaper som avses i 4 § i huvudsak bevaras. Underhållet ska anpassas till omgivningens karaktär och byggnadsverkets värde från historisk, kulturhistorisk, miljömässig och konstnärlig synpunkt.

Om byggnadsverket är särskilt värdefullt från historisk, kulturhistorisk, miljömässig eller konstnärlig synpunkt, ska det underhållas så att de särskilda värdena bevaras.

17 § Varsamhet och ändringar

Ändring av en byggnad och flyttning av en byggnad ska utföras varsamt så att man tar hänsyn till byggnadens karaktärsdrag och tar till vara byggnadens tekniska, historiska, kulturhistoriska, miljömässiga och konstnärliga värden.

Kulturhistorisk klassificering

För bedömning av bygglov och åtgärder enligt plan- och bygglagen har Stockholms stad tagit fram en klassificeringskarta med kulörmarkeringar för byggnader av olika kulturhistoriskt värde. Klassificeringen som utförs av Stockholms stadsmuseum är ett kunskapsunderlag utan rättsligt bindande verkan.

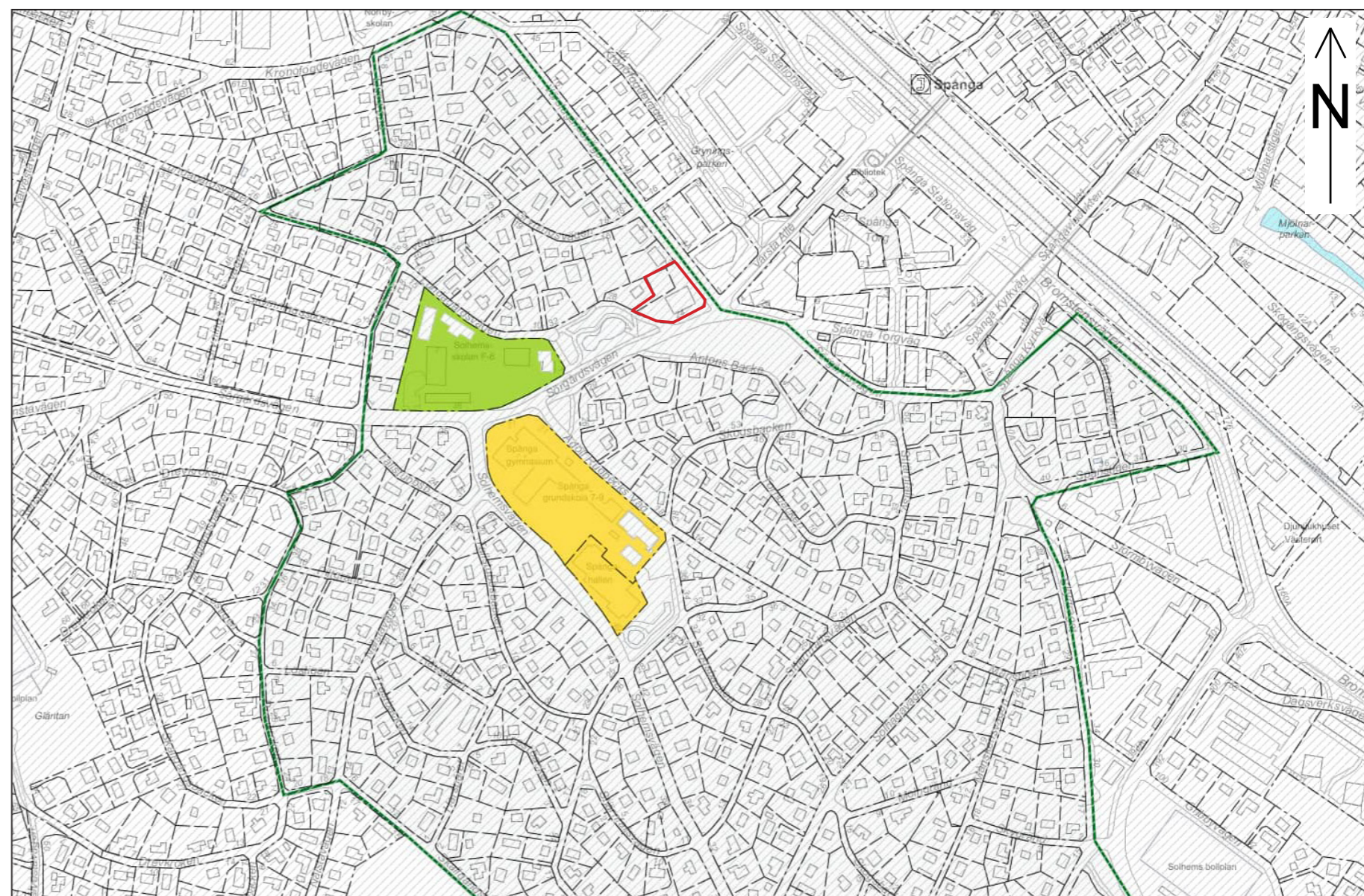
De tre klassificeringar som Stadsmuseet använder sig av är:

Blå - bebyggelse av synnerligen högt kulturhistoriskt värde.

Grön - högt kulturhistoriskt värde. Bebyggelsen är särskilt värdefull från historisk, kulturhistorisk, miljömässig eller konstnärlig synpunkt.

Gul - bebyggelse av positiv betydelse för stadsbilden och/eller av visst kulturhistoriskt värde.

Fastighet markerad med grått går inte att hänföra till någon av ovanstående kategorier. Det finns även fastigheter som är markerade med streck vilket betyder att de ännu inte är klassificerade, alternativt att fastigheten är obebyggd. Fastigheter som inte är klassificerade kan ha stora kulturhistoriska värden, även om Stadsmuseet ännu inte tagit ställning till dessa värden.

Klassificeringskarta med grön- och gul markerad samt skrafferad bebyggelse. Den gröna linjen i kartan redovisar kulturhistoriskt värdefulla områden som är utpekade av Stockholm stadsmuseum. Aktuella fastigheter, Vårsta gård 23 och 39 är markerad med rött (Tyréns tillägg) och är skrafferad, vilket betyder att fastigheten ännu inte har inventerats är därmed inte är klassificerad av Stadsmuseet. *Stockholms stad - Stadsmuseet, DpWebmap.*

HISTORIK

Värsta Gård

Värsta gård ligger strategiskt på den plats där ett biflöde till Bällstaån ansluter västerifrån. Vid gårdens etablering som var under förhistorisk tid var ån farbar med båt och utgjorde transportled för människor och gods mellan inland och hav som inkluderade även Mälaren som då var en havsvik. Nära gårdstomten har det funnits förhistoriska gravar som bekräftar gårdens tillkomst sannolikt någon gång under järnåldern (500 f.Kr - 1050 e. Kr.). Även namnets ändelse -sta indikerar tiden för gårdens etablering.

Gården Värsta eller "Wersista" som det skrevs 1409 är känd i de skriftliga källorna sedan tidig medeltid. På 1300-talet ägdes gården av Spånga kyrka men övergick under slutet av medeltiden till att tillhöra Klara klostrets stora markegendomar som senare drogs in av kronan. 1557 genomförde Gustav Vasa ett jordbyte där han med bland annat Värsta som vederlag skaffade sig ett antal gårdar i Täby socken. Gården ägdes från 1632 av riksamiralen Karl Karlsson Gyllenhielm, fram till 1650, och därefter av rikskanslern Magnus Gabriel de la Gardie. Dessa högdliga ägare till trots var Värsta, enligt geometriska jordeboken från 1636, ett skattehemman och har så redovisats i jordeböckerna fram till modern tid. Det kan sålunda konstateras att gården inte var säteri även om den äldre manbyggnadens källarvåning anges, enligt dåtidens mått mätt, ha varit ansevärd med en längd omkring 19 meter och en bredd på 7 meter. Nuvarande huvudbyggnad tros vara uppförd 1768 av löjtnant Heitmüller som ägde Värsta mellan 1752 och 1772. Med utgångspunkt från källaren, som möjligen är medeltida, är byggnaden sannolikt uppförd på den tidigare manbyggnadens grund. En obekräftad notis finns om att Värsta skulle ha eldhärjats 1841, under den tid då gården ägdes av den f.d. bryggaren, länsman J. W. Röhl.

Gården har fram till 1900-talets början till stor del ägts av jordbrukare. Den siste ägaren var Carl C. Danielsson vars dödshus 1903 sålde egendomen till AB Hem på landet. Ägorna styckades strax upp och såldes som villatomter. Jordbruket bedrevs fortsatt under successivt avtagande i takt med att jordbruks- och betesmarken minskade. Huvudbyggnaden nyttjades som sammanträdeslokal för Solhems municipalsamhälle samt bostad åt förvaltaren, bolagets representant på platsen, Hugo Nissar. När exploateringen var i stort fullbordad 1912 såldes manbyggnaden till kronfogden Erik J Norman. Merparten av trädgården runt huvudbyggnaden bibehölls medan gårdsplanen kom att delas upp i ett par tomter. Vid ägorna närmast Värsta gård fanns en vattenmølla och en gårdssåg som drevs av vatten från Spångaån. Sågen låg vid nuvarande Svandammens tillflöde och drevs liksom kvarnen. Lite längre bort vid Kvarnbacken låg Värsta väderkvarn, riven år 1912. Båda kvarnarna finns upptagna i jordeböckerna från tidigt

1800-tal vilket också indikerar deras tillkomsttid. Vattenmøllan inrymde under början av 1900-talet Lindholms viktualieaffär. Gårdssågen revs år 1906.

1932 köptes gården av familjen Strokirk och nyttjades fortsatt som privatbostad fram till 1987 då byggnaden övertogs av Värsta Gårds byggnadsstiftelse och hyrdes ut till Waldorffskolan Lilla Ellen Key. Därefter har byggnaden transformerats och inrymmer numera bostadsrätter.

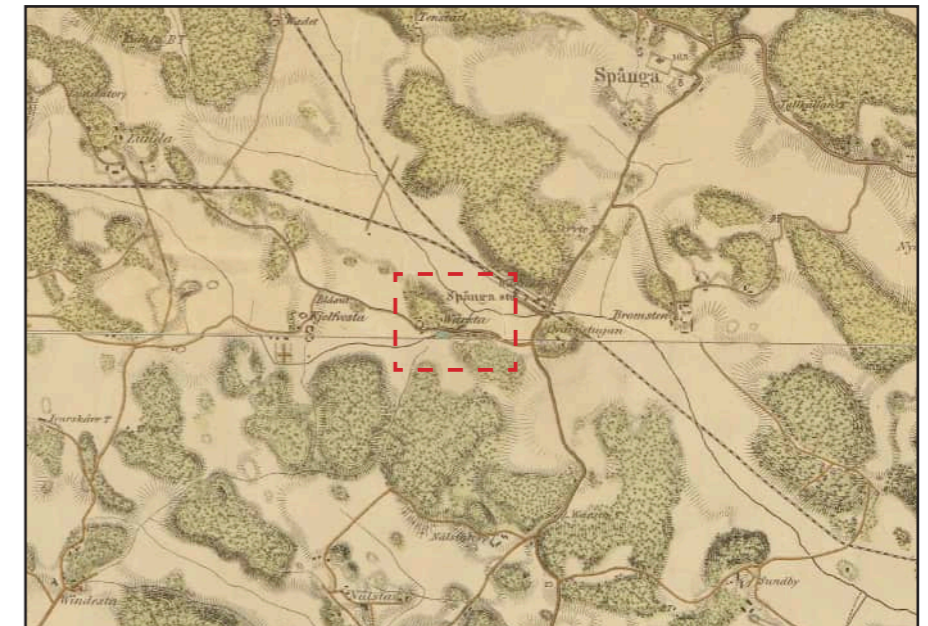
Som kuriosita kan den tidigare Värsta krog nämnas. Krogen, som senare även kallades Nubbeberg, låg vid vägen mot kyrkan nedanför Solhöjden och var etablerad på platsen under flera hundra år. Platsen var strategiskt placerad vid en vinterväg som från Mälaren som gick upp via Bällstaviken över Spångaån till Görveln, förbi Värsta. Att krogen inte alltid var ett välkommet inslag går att utläsa av de 1836 omtalade klagomålen om

Värsta krog som inkom under flera år. Krogen ansågs inte endast vara onödig utan även högst skadlig. Dess existens hade tidigare berättigats av att den fungerade som vinterkrog. Emellertid hade den varit öppen hela året. Mest ont hade den anstiftat under sommarmånaderna, då drängar och församlingens ungdom samlats där "till superi och oseders förövande". Värsta krog var dessutom belägen vid en sockenväg ett stycke från kyrkan där hela södra delen av församlingen måste köra förbi till och ifrån kyrkan. Den passerades även av resenärerna till tinget i Barkarby. Enligt 1812 års förordning fick inga krogar förekomma, som låg närmare kyrkan än en fjärdingsväg. Av denna anledning föreslogs Värsta krog år 1836 att dras in.

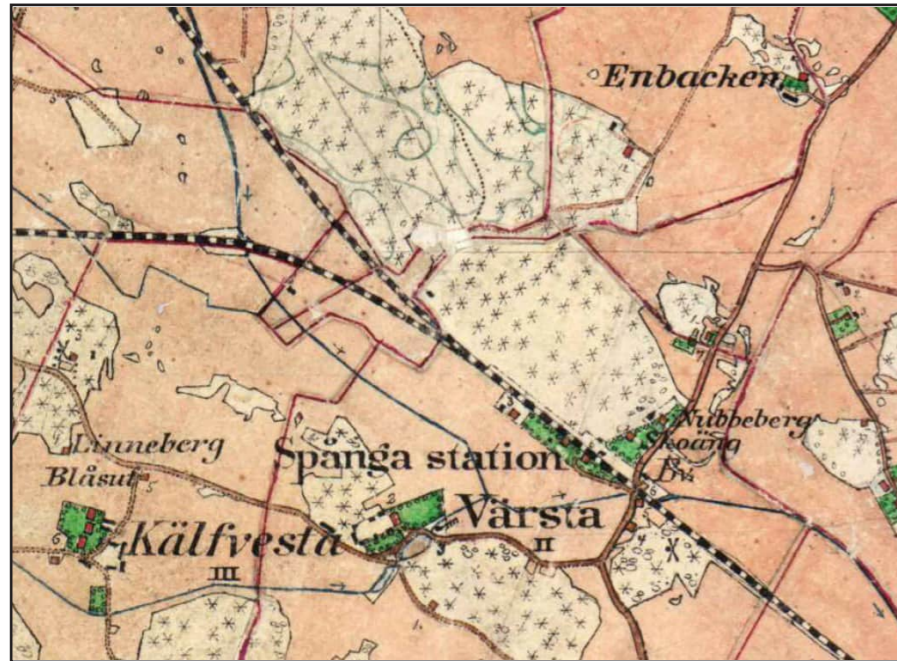
Fram till grundandet av Solhems villastad hörde torpet Lilla Värsta eller "Qwarsta" som låg ungefär 1 km sydost om gården vid vägen mot Flysta, till Värsta gård, liksom torpet Skrytet, en liten stuga belägen strax norr om Värsta krog, som försvann i början av 1900-talet.

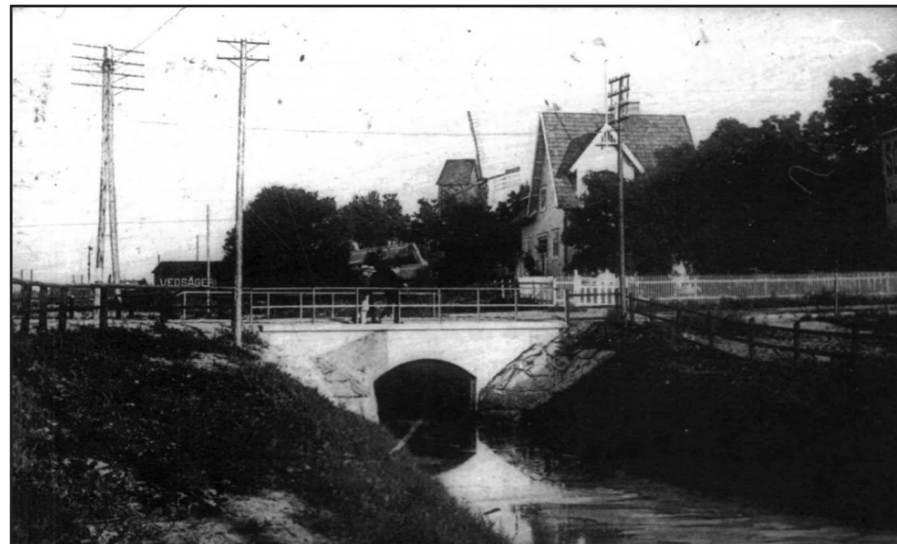
Foto på Värsta gård från år 1909. Källa: Tradera

Utsnitt av karta över Värsta gård år 1861 (bearbetad, två hopsatta blad). Källa: Stockholm stadsarkiv, Stockholmskällan - Topografiska corpsen.

Utsnitt ur häradsekonomska kartan antagen 1901–1906, över delar av Solhem. vattenkraftsanläggningen med dammen som återfinns i nuvarande Svan-dammsparken är inringad med grönt. Källa: Lantmäteriet, J112-75-14.

Den gamla stenbron över Spångaån, i fonden skymtar Värsta kvarn och vedsågeri, år 1907. Källa: Bällstaån/Spångaån från farled på 1000-talet till rännil på 2000-talet.

SOLHEM OCH SPÅNGA STATION

I Spånga socken växte villaområdet Solhem fram i början av 1900-talet, ett egnahemsområde skapat för arbetarklassen. Solhem planerades bli ett idealiskt och prydligt område för arbetare och lågavlönade tjänstemän som skulle ha råd med ett eget hem till skäligen priser.

Förutsättningen för tillkomsten av detta villasamhälle var som alltid vid denna tid, att det fanns spårbunden trafik till och från Stockholm. Spånga Station som var placerad längs Västeråsbanan och i anslutning till Solhem invigdes redan 1876.

Stationen skulle bli en viktig knutpunkt mellan Stockholm och den framväxande Hässelby Villastad från och med slutet av 1880-talet fram till 1958 (med buss även senare). Placeringen av Spånga station skulle därmed resultera i att Solhem blev centralorten i Spånga socken och ett municipalsamhälle växte fram.

Solhem planerades av AB Hem på landet, ett ideellt bolag som bildades 15 mars 1899 varvid bolaget förvärvade egendomen Dufvbo, (idag Duvbo) i Spånga Socken, vars villaområde skulle bli förebilden för det framtida Solhem. Bolagets affärsidé byggde på att köpa upp egendomar som sedan försålades till arbetare och mindre bemedlade som nu kunde bygga sina egna hem. En vinst av maximalt 6 procent fick gå till aktieägarna, återstoden av vinsten skulle avsättas för samhällets bästa. Bolaget var en ombildning av föreningen Egna Hem som startats av arbetare och chefer på storföretagen L M Ericsson och AB Separator. AB Hem på landet, som var det första egnahemsbolaget i Stockholm, kom under 1900-talets inledande årtionden bidra till uppförandet av ett flertal egnahemsområden, bland annat i Gamla Enskede, Spånga och Älvsjö.

I Duvbo skulle ett 60-tal tomter säljas redan det första året. Även färdiga villor såldes vid denna tid. Villorna i Duvbo skulle utformas med små välskötta trädgårdstäckor som man menade gav ett "hemtrefligt och välordnad intryck". De nyinflyttade, kolonisterna, verkade trivas och Hem på landets idé om egnahem blev väl mottagen och fick goda omdömen, till skillnad från flera andra nystartade bolag av samma slag.

1903 när större delen av bolagets marker i Duvbo hade sålts, beslöt man att utvidga verksamheten och egendomarna Värsta och Kälvesta i närheten av Spånga station förvärvades av denna anledning. Året därpå, 1904, bildades det nya bolaget AB Solhems Villastad. Solhem som blev namnet på det nya samhället, kom att ersätta Värsta och Kälvesta som ansågs vara mindre attraktiva. Enligt bolagets styrelseberättelse för år 1904 var namnet Solhem "inbjudande och lockande nog och tillika betecknande för platsen, hvars främsta behag, i avsaknad av sjöar dess soliga kullar och falt". Utbyggnaden av det nya "egnahemskolonin" Solhem tog omedelbart fart under ledning av ingenjören Gunnar Way-Mathiessen och redan samma år hade 150 tomter, fördelade på kvarter med 10-12 hus i varje, planlagts söder om järnvägen. Utvecklingen av Solhem kom att styras på ett annat

sätt än i Duvbo och bolagets måtto skulle bli "En prisvärd helhetsverkan, en eftersträvansvärd harmoni i plan och byggnader". Mathiessen svarade för både planutformning, granskning av byggnadsritningar och bestämmande av husens läge på tomterna. Han såg även till att utformningen av husen följde bolagets typritningar och bestämmelser med "stugustil, tegeltak och tilltalande färg" en inhemsk nationalromantiskt präglad stil där övervägande delen hus fick traditionellt rödfärgade fasader med vita knutar och fönsterfoder. Veranda och förstukvist målades gröna och fönstren spröjsades i små rutor.

Trots vetskapen om att arbetare och hantverkare föredrog en annan lösning, bestämdes att endast en lägenhet (bostad) per hus skulle byggas, detta för att undvika spekulationsbyggen med uthyrningslägenheter. Husen kom att uppföras av bolaget, av ägarna själva eller av privata byggmästare.

GELLERSTEDTS STADSPLAN

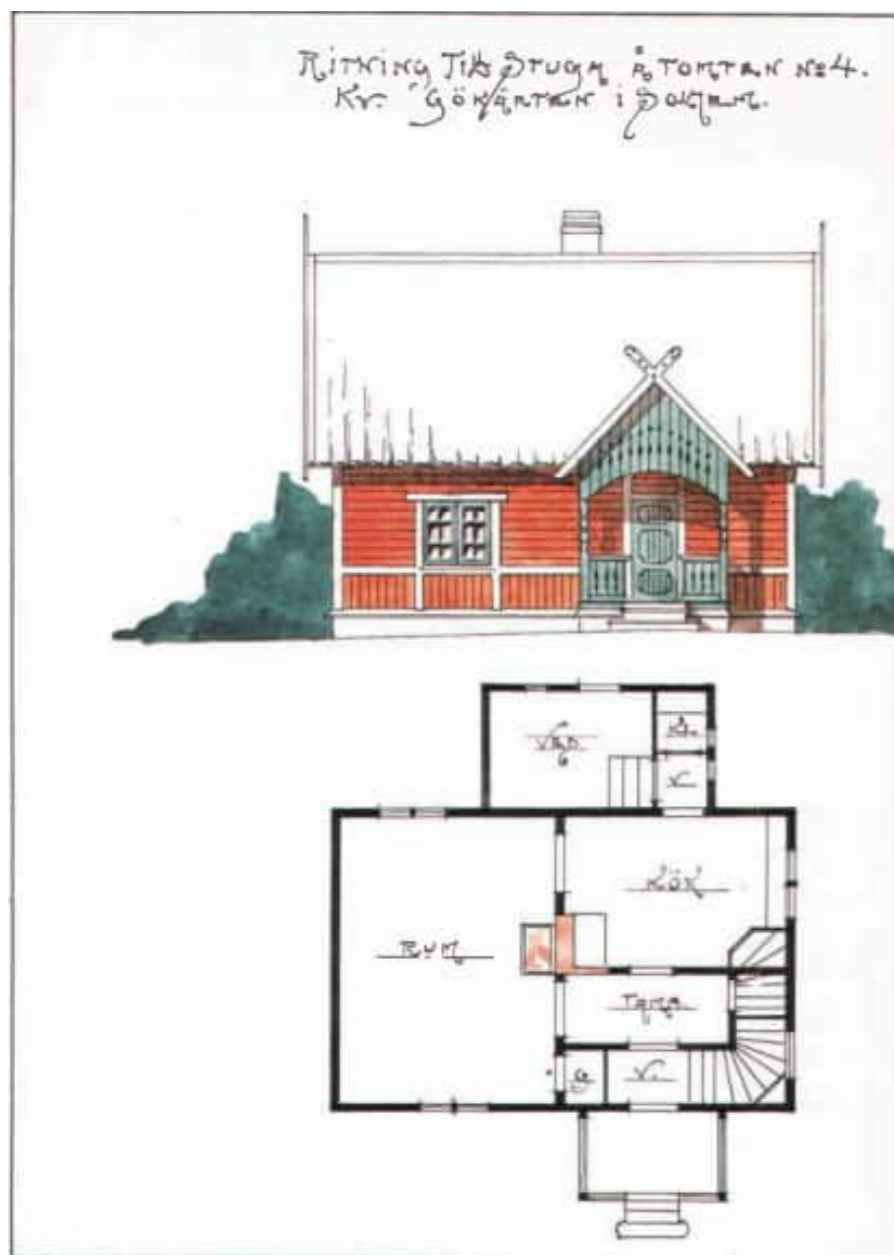
År 1909 blev Solhem Municipalsamhälle och en stadsplan började utarbetas av Civilingenjören Nils Gellerstedt som var en av landets främsta stadsplanarkitekter vid denna tid. Gellerstedt utformade bl.a. stadsplanerna för Kristianstad, Växjö och Härnösand men verkade även utanför Sveriges gränser och vann bl.a. pris för sitt förslag till stadsplan för Australiens nya huvudstad Canberra, 1912.

Stadsplanen för Solhem municipalsamhälle finansierades med stöd från AB Hem på landet. Stadsplanen som Gellerstedt utformade för Solhem hade tydlig inspiration från Ebenezer Howards "Garden Cities", i likhet med Per Olof Hallman (Gamla Enskede, Stockholm) och Albert Lilienbergs (Landala Egnahem, Göteborg) mer välkända stadsplaner från samma tid. Stadsplanen utgår från Spånga Station, en halvmåneformad plan med gator som sträcker sig ut radiellt över fälten och mer organiskt slingrande över kullarna. Stadsplanen reviderades sedan 1913 samt 1918, då den var färdig.

EN VILLASTAD MED NATIONALROMANTISKA FÖRTECKEN

År 1907 hade redan 160 hus uppförts i Solhem. Tomtköparna byggde vanligen husen själva för att hålla nere kostnaderna, alternativt anlätades byggmästare eller snickare. AB Hem på Landet tog emellertid fram typritningar för husens utformning, vilka hade varierande form och storlek anpassade för köparens behov. Husen gick i nationalromantisk stil med massiv trästomme och rödmålade fasader i trä (det förekom även gula, vita och bruna kulörer), höga tegelklädda sadeltak alternativt brutna eller valmade, spröjsade fönster och vanligtvis varena/förstukvist. För att området skulle uppehålla god status förordades även särskilda restriktioner, exempletvis skulle husen utformas med endast ett kök för att undvika att husägarna hyrde ut till hyresgäster.

I prospekten för det nya villasamhället finns en tidstypisk, nationalromantisk anda vilken kom att yttra sig i allt från namnskick (kvarteren har äldre nordiska personnamn) till utformning av byggnaderna.

Typritningar, nationalromantiska hus i Solhem. Algot 4 (1904). Hem på Landets arkiv.

Utbyggnaden av Solhem fortskred och 1909-10 fanns 272 villor och invånarantalet uppgick till 1134. Nu byggdes vägar, gångbanor, avloppsdiken, vägbelysning och trädplanteringar anlades. Även badhus, tvättstuga och skola uppfördes.

SPÅNGA CENTRUM VÄXER FRAM

År 1910 uppfördes folkskolan i Solhem som 1923 byggdes till med ytterligare en byggnad. Skolan låg dock inte vid stationen och gav ingen draghjälp till etableringen av stadsplanens tätare stationsnära bebyggelse.

Parallellt med villaområdets utbredning växte så sakteliga ett mindre centrum fram i Solhem i anslutning till stationshuset.

Under 1920- och 1930-talen fortsatte utbyggnaden av Solhem men i något lugnare takt. Runt Spånga station byggdes på 1930-talet ett stadsdelscentrum bestående av låga hyreshus med lokaler i bottenvåningar.

År 1949 blev stora delar av Spånga (inklusive Solhem) en del av Stockholm stad. Mellan 1930- och 50-talet tillkom successivt ett flertal affärs- och bostadshus i tidstypisk funktisstil i centrum och även en del lägre hus med butiker som tillsammans skapade ett nytt stadsdelscentrum. Infrastrukturen byggdes även ut vid den här tiden. Exempelvis byggdes den första järnvägsviadukten på 1930-talet. År 1958 tillkom även Spånga församlingshus, ritat av de framstående arkitekterna Sven Backström och Leif Reinius.

På 1950-talet var stadsdelen näst intill fullbordad utifrån den ursprungliga planen. Efterfrågan på tomter kom vid den här tiden att öka vilket ledde till att många av tomterna i Solhem, vilka var förhållandevis frikostiga i storlek, nu styckades av.

Flygfoto över Solhem, i vykortets mitt framträder Solhemsskolan. I samma höjd som skolbyggnaden till höger i bild, syns Svandammparkens träd. Vykort Pressbyrån, 1940-tal. Källa: Tradera.

Under 1960- och 1970-talet förändrades många av de äldre villorna genom om- och tillbyggnader. Även rivningar förekom till förmån för nya bostadshus, många gånger typhus vars utformning saknade lokal förankring. I början av 1960-talet uppfördes ett för området större flerbo-stadshusområde i kvarteret Hedvig i direkt anslutning till centrum.

Under 1980- och 90-talen kompletterades den centrala delen av Spånga med nya bostads- och centrumbyggnader.

Genom läget intill pendeltågsstationen har området kommit i fokus för utökat bostadsbyggande.

SIGGE SPORT

Sigge Källberg öppnade sin egna cykelbutik 1929, endast två år efter att han påbörjat sin yrkesbana på Husqvarnas motor- och cykelverkstad på Brunnsgatan i Stockholm. Lokalen var en tillbyggnad på en villafastighet i Bromsten som fungerade som både affärslokal och verkstad. Två år senare köptes en stuga i Flysta, vilken efter förhandlingar kunde flyttas till tomten i hörnet Värstagsvägen-Sörgårdsvägen, snett nedanför Värsta gård. Skylten över takfoten angav "Motorreparationer & Cykel". Året därpå, 1932, fattade bensin från en motorcykel eld varpå byggnaden brann ned. Under arbetet med att återuppbygga lokalen bedrevs verksamheten temporärt tvärs över gatan, på tomten som nu hyser församlingshuset.

SIGGE SPORTHUSET

Senare kom Sigge att förvärva den, till dess, hyrda tomten av Byggmästare Carlsson och en ny byggnad började uppföras 1946. För arbetet anlätades den skicklige och mycket väl ansedda industriarkitekten Karl G. H. Karlsson. Verkmästare för bygget var den Spångaanknutna Karl Jonsson. Den nya byggnaden rymde tre butiker, två mindre och en större för Sigge Sport, med butiklokal, kontor, provrum och separat cykelverkstad. De mindre butikerna utgjordes båda av butiklokal med bakomliggande personalutrymme. Tidigt var Gerds Konditori och Sköldqvists Blommor hyresgäster i butiklokalerna, Gerds Konditori föregicks möjligen av en barnklädesbutik, vilket anges på VA-ritningar från 1947. Utöver butikerna fanns bilverkstad med tvätthall och smörjhall samt "oljebutik". På gaveln fanns under en period en BP-mack, med bensinpumpar under ett till byggnaden vidbyggt skärmtak med skylt på taket. I källaren fanns garage, lagerutrymme, utställningslokal för sportbutiken, omklädning och toaletter. I våningen en trappa upp inrymdes lokaler för tandvårdsklinik, med centralt löpande korridor i byggnadens hela längd, expedition, separata väntrum för barn och vuxna, fyra behandlingsrum vilka delade på två förråd och två steriliseringsrum. Därutöver fanns rum för röntgenbehandling och tillhörande mörkrum, laboratorium, arkiv, toaletter och städtrum samt utrymme för personal. Någon ritning över vindsvåningen finns inte i bygglovet men sannolikt fanns där en eller flera lägenheter. Sigge med hustru Birgit fick en egen våning i den nya byggnaden.

Invigningen skedde 1947 med ett betydligt utökat sortiment för Sigge Sport. Utöver cyklar såldes bland annat kläder, radioapparater, tvättmaskiner.

Fyra personer arbetade i butiken. Efter etableringen av Vällingby centrum flyttade verksamheten 1954 till "Blå huset" i Vällingby, ett steg som vid tiden sågs som riskfyllt. Därefter har verksamheterna i byggnaden varierat över tid, bland annat har funnits trafikskola, frisör, dataaffär i den tidigare sportbutiken och plåtslageri som drevs av Siggas dotter, i sportverkstaden, en verksamhet som levt kvar fram till idag.

ARKITEKTUREN

Byggnaden från 1940-talets andra del är ett tidigt exempel på folkhemsarkitektur med tidstypiska och karaktäristiska inslag så som tegelklätt sadeltak, putsade fasader och spröjsade träfönster med oortodox indelning (varav ett i gaveln har avfasade hörn). Vissa inslag har ett bakåtsträvande intryck med funktionalistiska drag så som den klinkerbeklädda sockeln och det karosseripanelinklädda skärmtaket med rundade former och svänger rund hörnet mot väggkorsningen. Samtidigt finns inslag som känns moderna för tiden men typiska för Karl G. H. Karlsson, så som den konststensbeklädda butiksfasaden och den gedigna och intressant utformade stenportalen

till trapphusentrén. Även de indragna butiksentréerna med snedställda skyltfönster, skyltskåp och central pelare är karaktäristiska inslag som visar på Karl G. H. Karlssons sinne för kvalitet och detaljer.

BYGGNADSTEKNIK

Byggnaden är uppförd på pålad grund, med betongpålar ned till fast berg och själva grunden utförd i betong. Byggnadsstommen är utförd i lättbetong med ett bjälklag av betong. Takstommen är av trä och taket kläddes ursprungligen med enkupigt taktegel. Fasaderna slätputsades med ädelputs och sockeln kläddes med klinkerplattor, butiksfasaden försågs med konststensplattor över den klinker beklädda sockeln.

ÄNDRINGAR EFTER 1947

Sigge, som trots verksamhetens flytt till Vällingby bodde kvar i huset, lät 1959 uppföra en takkupa ut mot Sörgårdsvägen. Karl G. H. Karlsson anlätades återigen som arkitekt för uppdraget. Därefter dröjde det till 1981 innan nästa bygglovsansökan inkom och ett burspråk togs upp i västra gaveln för ökat trevnad i vardagsrummet.

"Sigge Sporthuset" med BP-macken någon gång på 1950-talet. Spånga Bygden nr 89, 2004.

GERDS PIZZERIA

1985 ansöktes om bygglov för om och tillbyggnad mot norr. Anlitad arkitekt var Uno Söderberg Arkitektkontor AB och sökande var Siggas hustru Birgit. De utökade lokalerna tillkom för att möjliggöra pizzabutik i det tidigare konditoriet. Blomsteraffären utökades med ett personalutrymme och en lastkaj tillkom på baksidan med en ramp upp till lastkaj och en ramp ned till källaren. Mot väster höjdes marknivån så att den upp i nivå med omgivande mark och gatunivån. Sidodörren till garaget ersattes med ett fönster och trappen ned till personalutrymmena i det tidigare lagret i källaren göts in med en skyddsvägg. En långsträckt takkupa tillkom på takfallet mot gården. I källaren utökades den nya cykelverkstaden, en verksamhet som spred sig inom familjen Kållberg, på bekostnad av de två garage som tidigare funnits mot gården. Även en mc-verkstad tillkom. Den äldre neonskylten från Gerds konditori behölls och kompletterades med en ny för att forma – "Gerds pizzeria". Ett på gården fristående garage var planerat att rivas men blev kvar och flyttades ett par år senare till tomtens nordöstra hörn, med gaveln och porten mot Värstagsvägen.

Under andra hälften av 1990-talet eller i början av det nya millenniet moderniserades tandläkarmottagningen, vilket innebar att planlösningen delvis förändrades. Det tidigare arkivet blev omklädningsrum för personalen, personalutrymme som tidigare var uppdelat i tre funktioner gjordes om till ett stort personalrum, laboratorium och väntrum för barn slogs ihop till reception med förrum och disk ut mot korridoren och röntgenrummet blev eller hade sedan tidigare blivit ett femte behandlingsrum. Samtidigt installerades ny ventilation på taket av tillbyggnaden mot norr.

SLUTET FÖR MACKEN

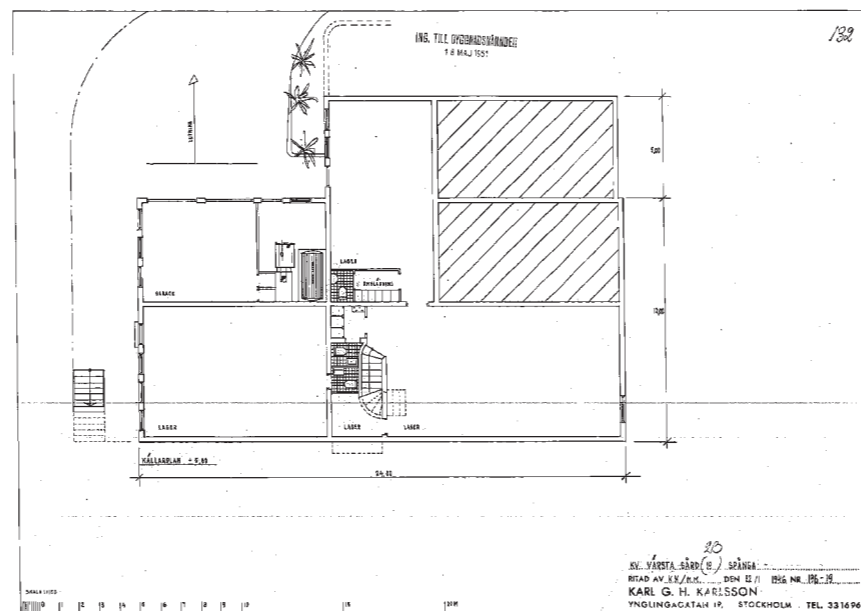
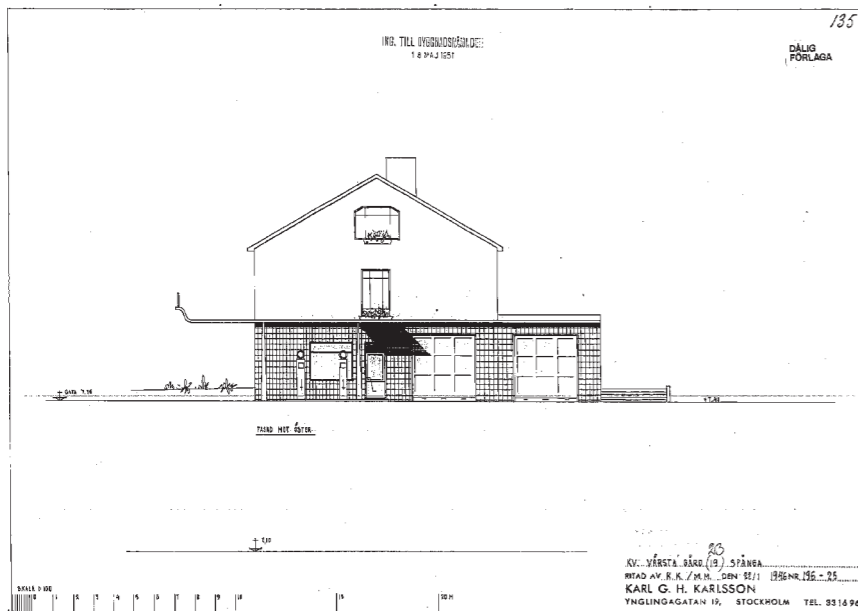
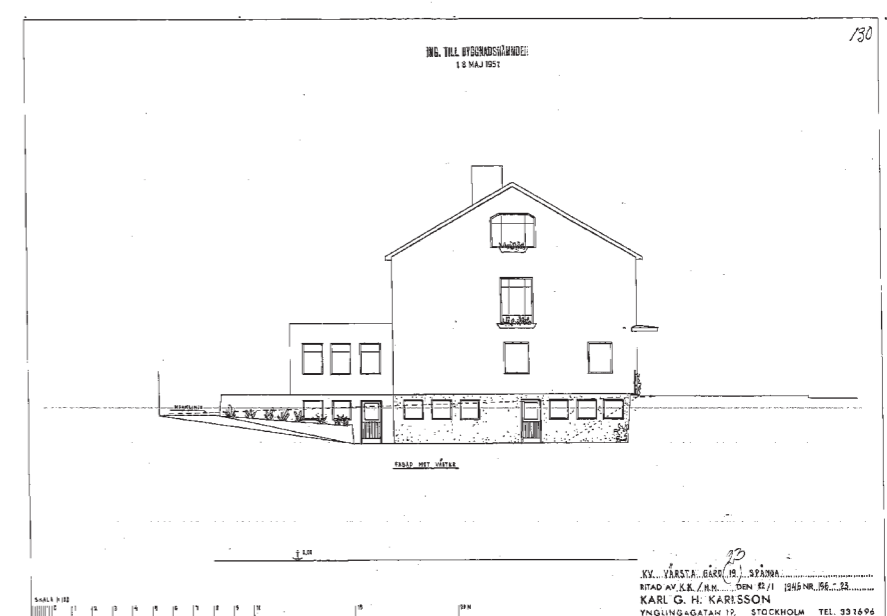
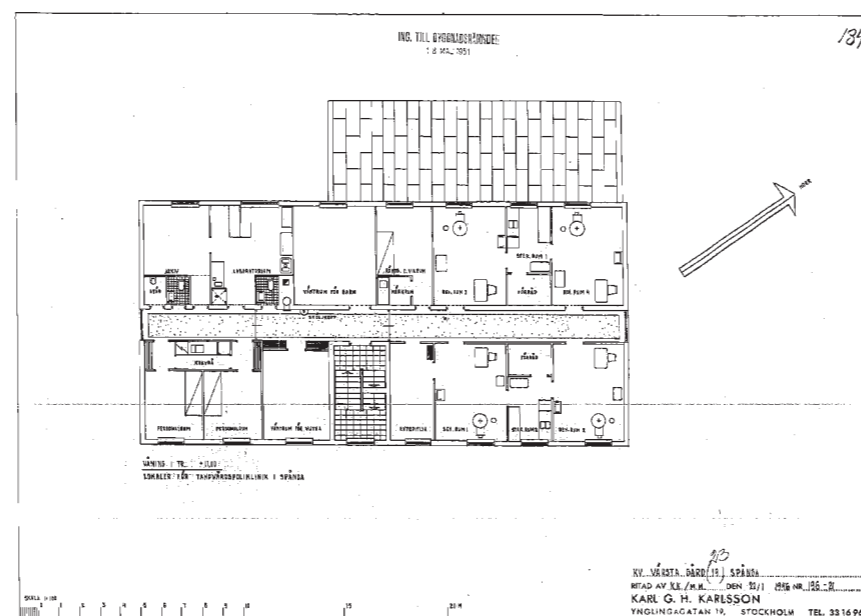
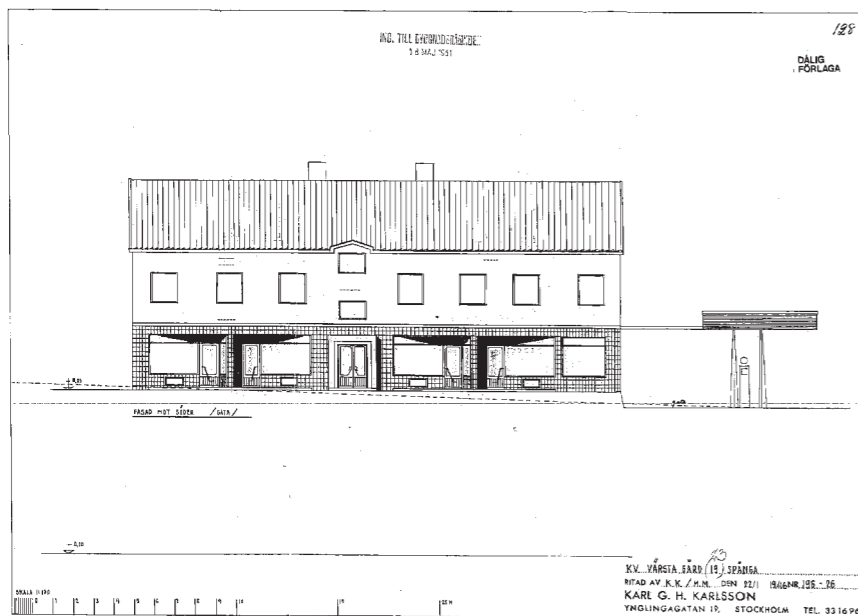
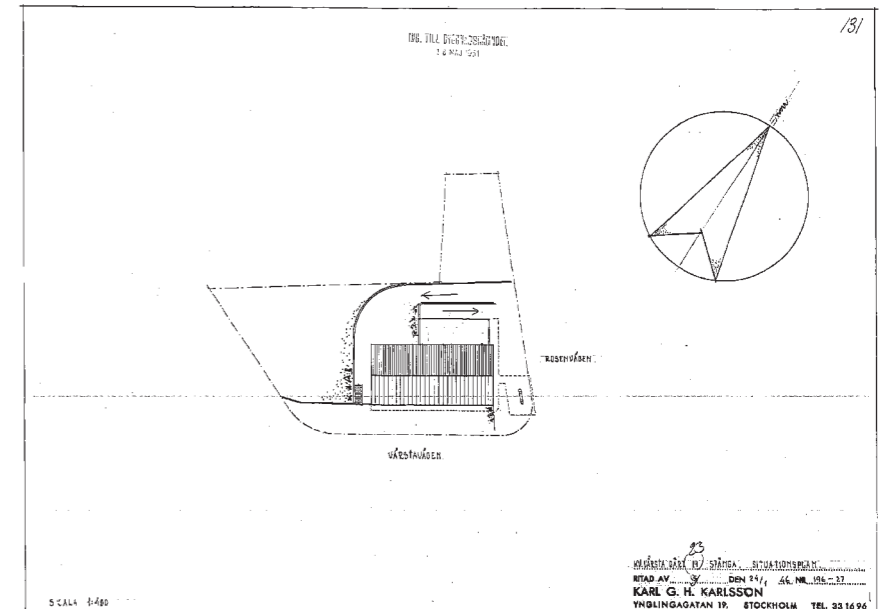
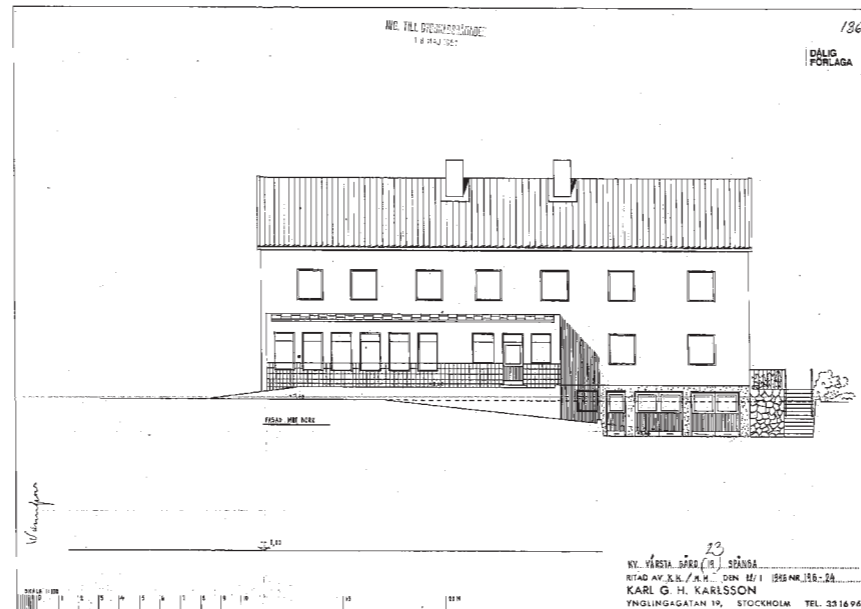
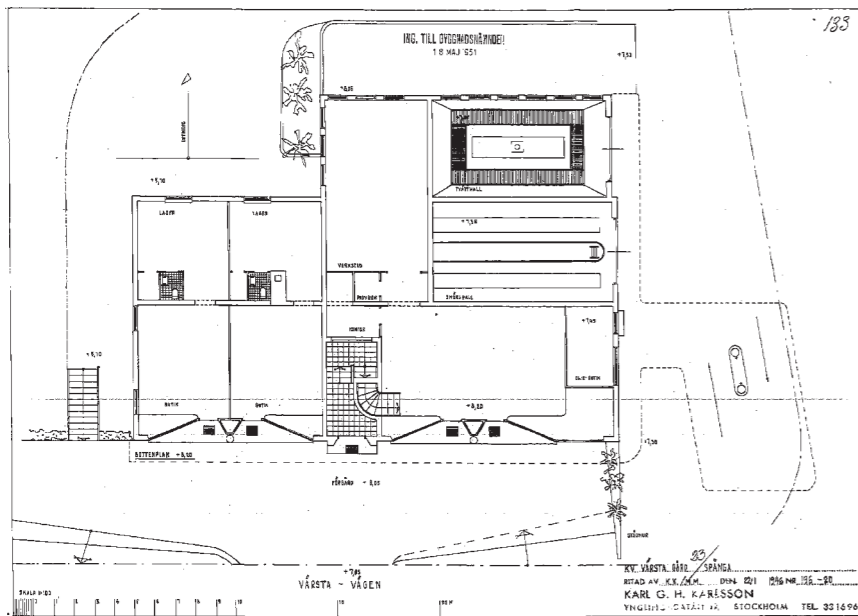
Bensinstationens så karaktäristiska skärmtak revs så sent som 2007-2008, då även cisternerna och tillhörande ledningar grävdes upp. Samtidigt renoverades befintligt skärmtak och anpassades. Bensinstationen hade varit stäng sedan länge, troligen redan slutet av 1980-talet. Dessförinnan hade BP emblemet hunnit bytas ut till både Uno-X och Hydro.

Utöver de ändringar som kan ungefärligt dateras med hjälp av bygglovs handlingar har ett antal odaterade förändringar skett genom åren. Den ursprungliga ädelputsen har ersatts med en mer ordinär slätputs. Dörrar har ersatts med moderna metallpartier, även några fönster har ersatts med nya i metall. Runt om på övervåningen har galler monterats utvändigt på fönster över skärmtak och tak. Nattjalousier har monterats för butiksfasaderna. Ett träräcke med skylt finns vid och kring trappan ned till källar-lokalen på västra gaveln.

Nya skyltar har tillkommit efter hand som verksamheterna har skiftat, dock har ett par äldre skyltar bevarats så som Gerds, vilken anpassats för nuvarande verksamhet, samt den äldre neonskylt som annonserar Trafikskola.

Flygfoto över Spånga station och Solhems samhälle från nordväst. Röd streckad markering indikerar ungefärlig plats för fastigheterna Värsta gård 23 och 39. Flygfoto Oscar Bladh. Stockholms stad.

Nybyggnadsritningar från 1946, av Karl G. H. Karlsson. Stadsbyggnadsnämndens arkiv.

Arkitekten Karl G. H. Karlsson (1918-1979)

Karl Gustav Henrik Karlsson växte upp i ett arbetarhem i Spånga, Stockholm. Han utbildade sig till byggnadsingenjör vid STI, Stockholms Tekniska Institut och blev färdigutbildad vid slutet av 1930-talet. Utbildningen var relativt kort och bestod främst av praktiska erfarenheter och goda råd från arbetsgivare och äldre medarbetare.

I början av sin yrkessamma karriär var Karl G. H. Karlsson anställd på olika arkitektkontor, han började först hos arkitekten Cyrillus Johansson, sedan hos Björn Hedvall och Gustav Lettström. Det var troligtvis hos Cyrillus Johansson som Karlsson fick sitt intresse för industribyggnader. Björn Hedvall sökte utan lycka tillträde till SAR, Sveriges Arkitekters Riksförbund åt Karl G. H. Karlsson. Någon ytterligare ansökan gjorde Karl G. H. aldrig under sin yrkesverksamma tid, och fick därmed egentligen inte titulera sig som arkitekt. Trots det kom han att bli en eftertraktad och respekterad industriarkitekt.

Den första industribyggnaden som Karlsson ritade var Spiros Fjäderfabrik 1940, på fastigheten Båglampan 32 i Ulvsunda industriområde. Byggnaden fick en stram funktionalistisk stil och en planlösning som är typisk för Karlsson, en enkel rektangulär huskropp med en kontorsdel närmast gatan.

Under sin yrkesverksamma tid har han haft flera återkommande storkunder. I slutet av 1940-talet börjar han att samarbeta med Sandvikens Järnverk. Det första stora projektet var Coromantfabriken i Västberga, söder om Stockholm, 1950. Via Sandvikens Järnverk kommer Karlsson att rita byggnader bland annat i Indien, Canada, USA och Australien. Vid slutet av 1940-talet började Sandvikens Järnverk att samarbeta med Atlas Diesel, numera Atlas Copco, åt vilka Karlsson ritade flertalet byggnader i Nackaområdet. Karlsson kom även att samarbeta med Statens Skogsindustrier AB numera Sveaskog.

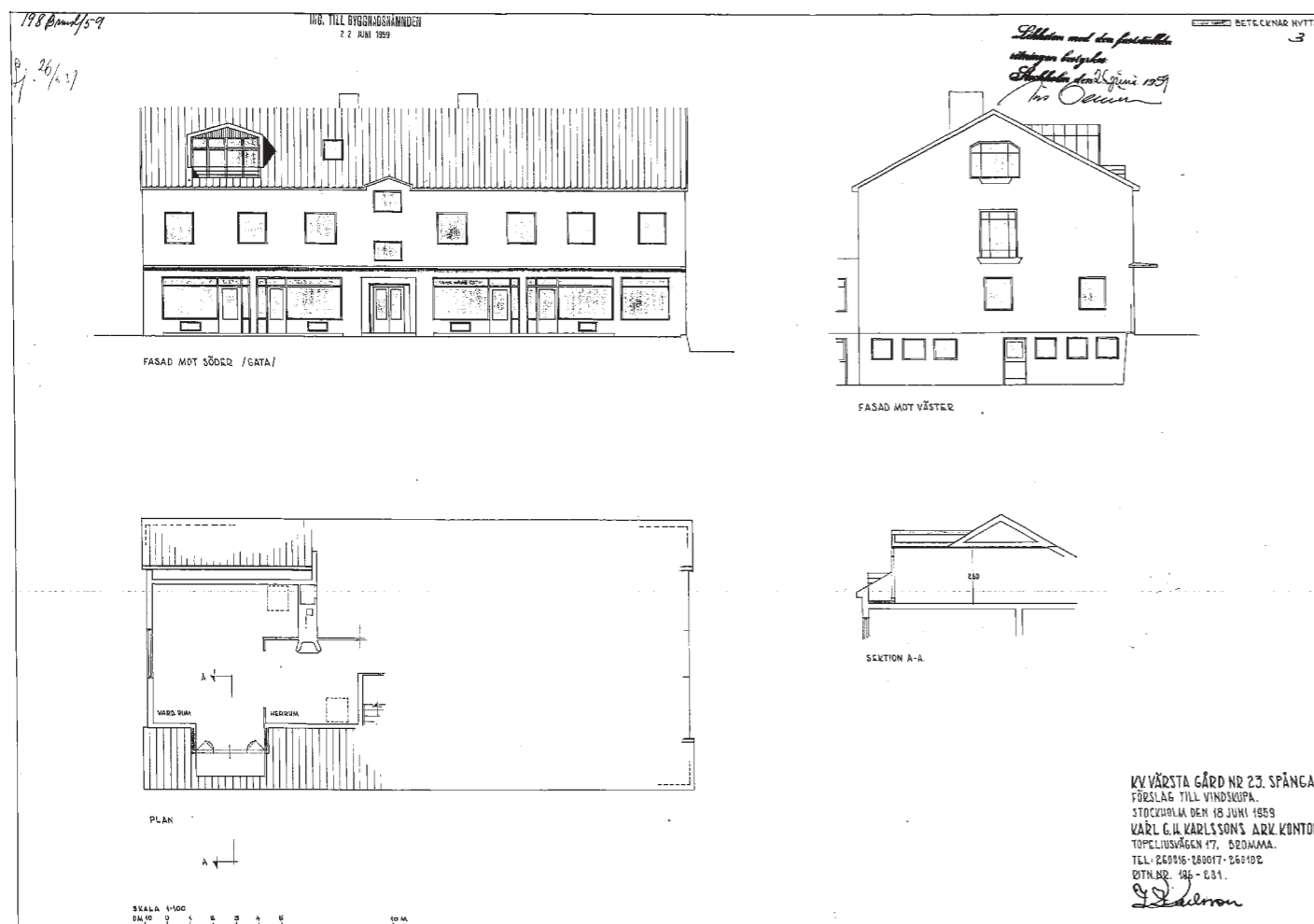
År 1943 var Karlsson anställd hos Gustav Lettström, och det var Lettström som föreslog att Karlsson skulle starta eget arkitektkontor. Samma år startade Karlsson sin arkitektfirma, Karl G. H. Karlsson Arkitektkontor, i sitt hem på Ynglingagatan 19 i Stockholm. I sin nya firma samarbetade han med arkitekten Walter Teeling, och tillsammans deltog de i arkitektävlingar och ritade bland annat fem bostadshus.

Den stora blomstringstiden för Karlssons arkitektfirma är under 1945. Vid den tiden var näringslivet i stort behov av nya byggnader. Efterkrigstidens ekonomiska uppgång och utvecklingen av Stockholms nya industriområden är viktiga orsaker till Karlssons framgång där han har ritat många byggnader. I Stockholmsområdet kom Karlsson att rita ett 80 -tal byggnader.

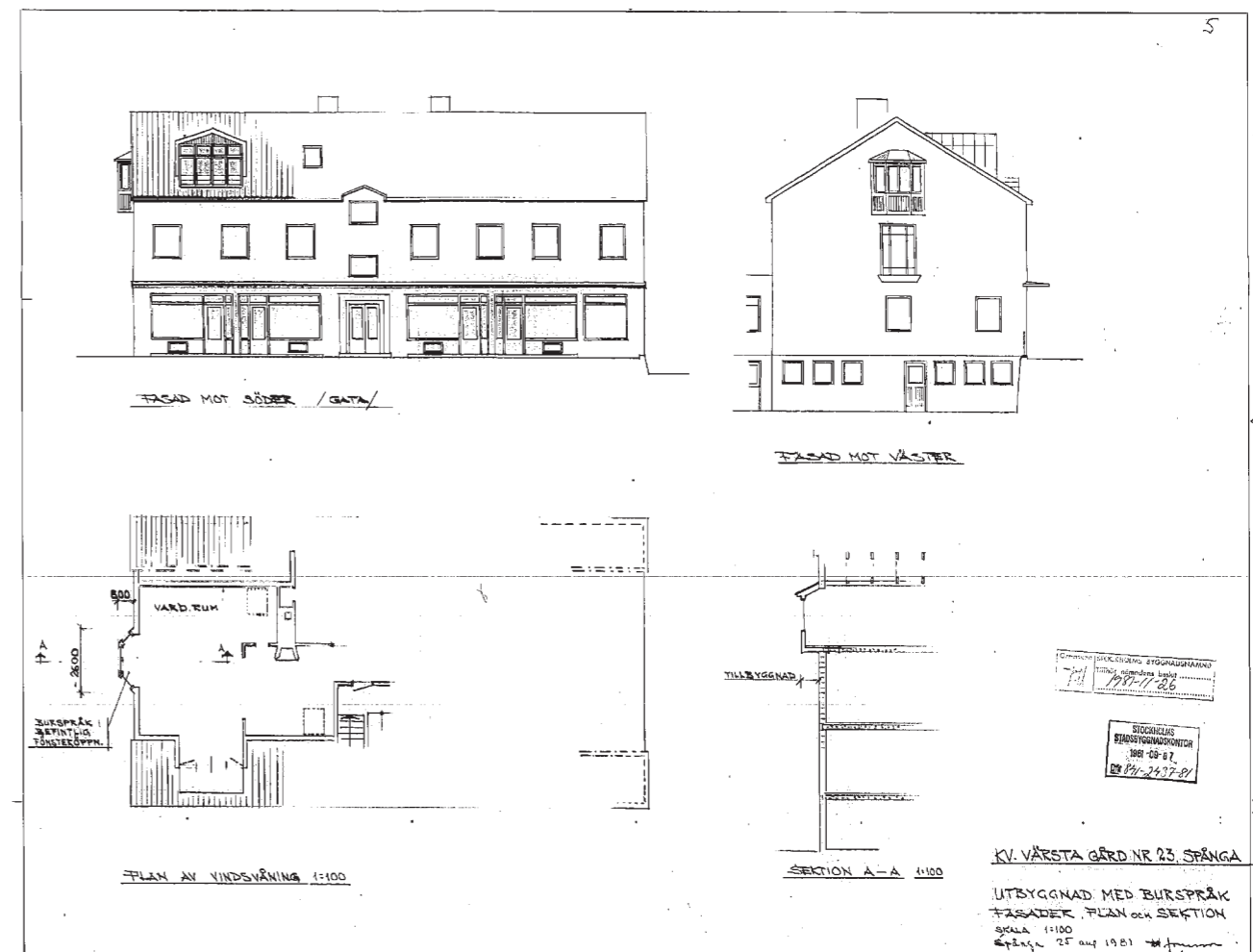
Karlsson eftersträvade funktionella byggnader med arkitektoniska kvaliteter och fina detaljer. Hans arkitektur präglas av trettiotalsfunktionalismen med slätputsade fasader och platta tak. Fasaderna skulle vara symmetrisk utformade. Under 1940- och 50-talet försåg han sina byggnader med någon eller några lekfulla detaljer, ofta asymmetriskt placerade på fasaden. Den främsta detaljen som han använde sig av var en eller flera balkonger (franska eller vanliga) med räcke i smidesjärn. Andra detaljer kunde vara flaggstång, portomfattning eller specialutformade fönster. Karlssons byggnader från 1960-talet hade en stramare gestaltning, där byggnadens volym och byggnadskroppar skulle vara mer framträdande. Under sin verksamma tid ritade han utöver industribyggnader även affärs-, kontor-, bostad-, och flerbo-stadshus.

I början av 1970-talet sökte Karlsson en samarbetspartner på grund av sin hälsa då han hade fått nedsatt rörlighet i händerna. Han började då samarbeta med den danska arkitekten Herman Jensen, tillsammans bildade de JK Arkitekter. Men på grund av samarbetsvärigheter gick de skilda vägar 1975.

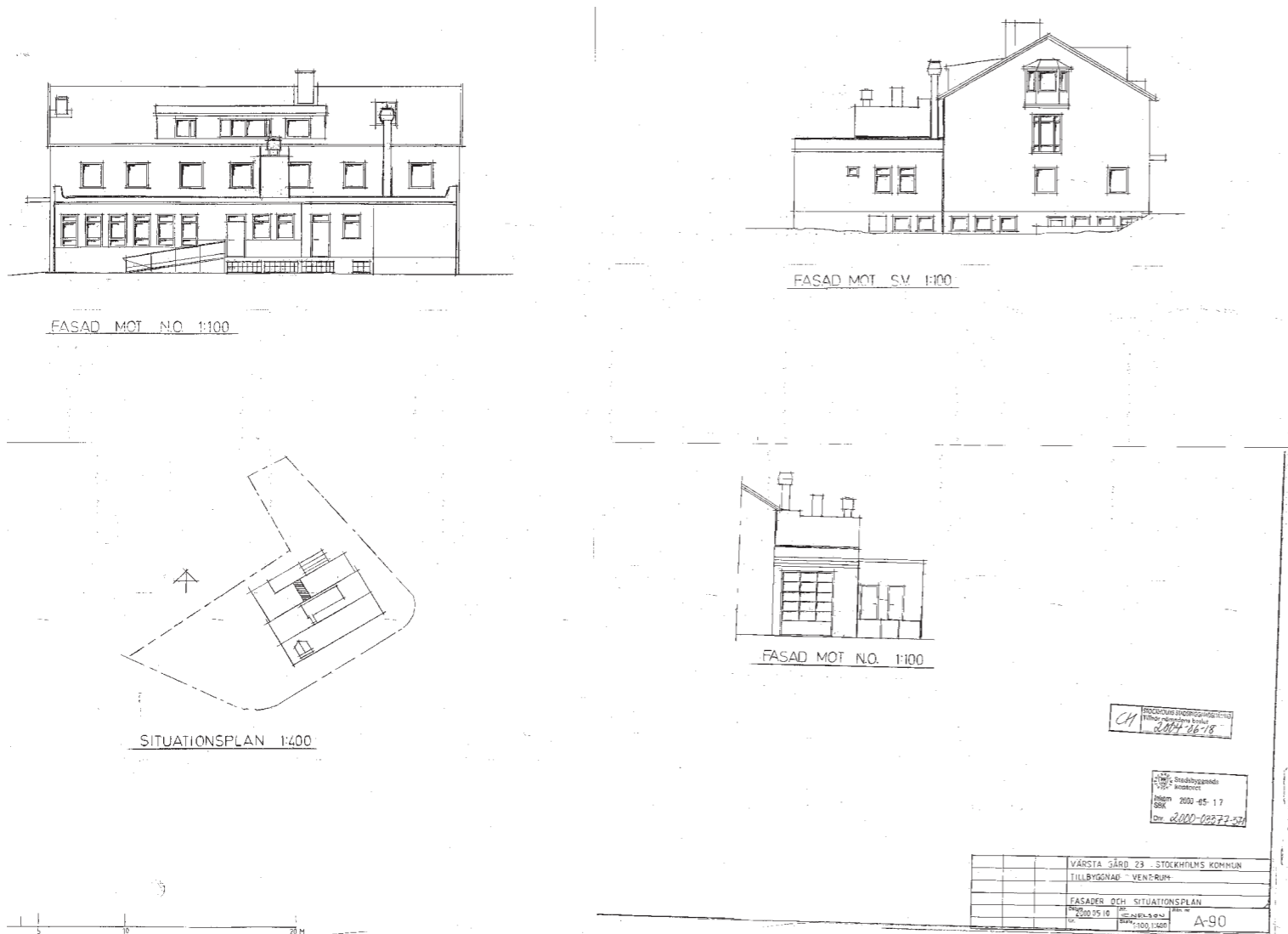

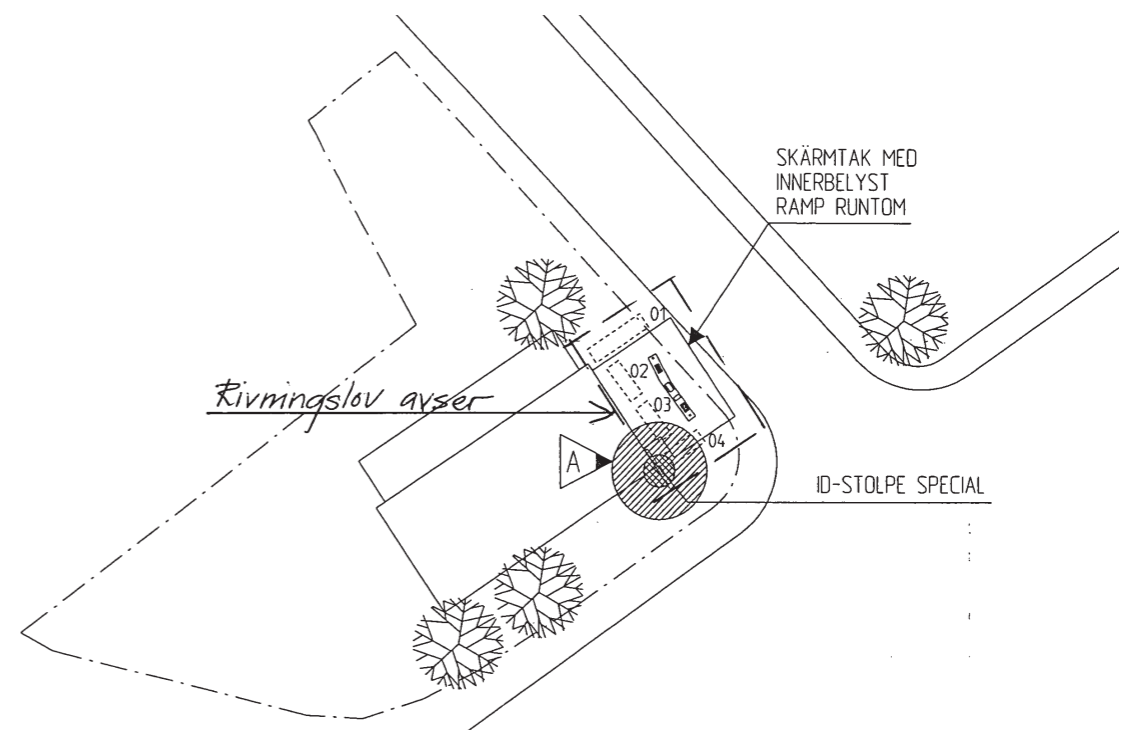
Bygglövsritning daterad 1951, takkupa mot Sörgårdsvägen. Stadsbyggnadsnämndens arkiv.

Bygglövsritning daterad 1981, burspårk på västra gaveln. Stadsbyggnadsnämndens arkiv.

Bygglövsritning daterad 2000, fasadritning och situationsplan för ny ventilationsanläggning på tak. Stadsbyggnadsnämndens arkiv.

Bygglövsritning daterad 1998, situationsplan för rivning av skärmtak och ny placering av ID-Skyt. Stadsbyggnadsnämndens arkiv.

Svandammsparken

Söder om Värsta har det funnits en vattenkraftsanläggning som har drivit en kvarn och en såg. När anläggningen tillkommit är oklart. Det står dock klart att såväl kanal som kraftanläggning inte fanns där enligt de kartor som finns över gården från den tiden.

Skvaltkvarnen vid Värsta gård omkring år 1900. Kvarndammen kom senare att utnyttjas i den intilliggande Svandammsparken. Källa: *Stockholmskällan*.

Svandammen utformades av Holger Blom och Erik Glemme enligt Stockholmskolans stilideal. Källa: *Vykort på Tradera*.

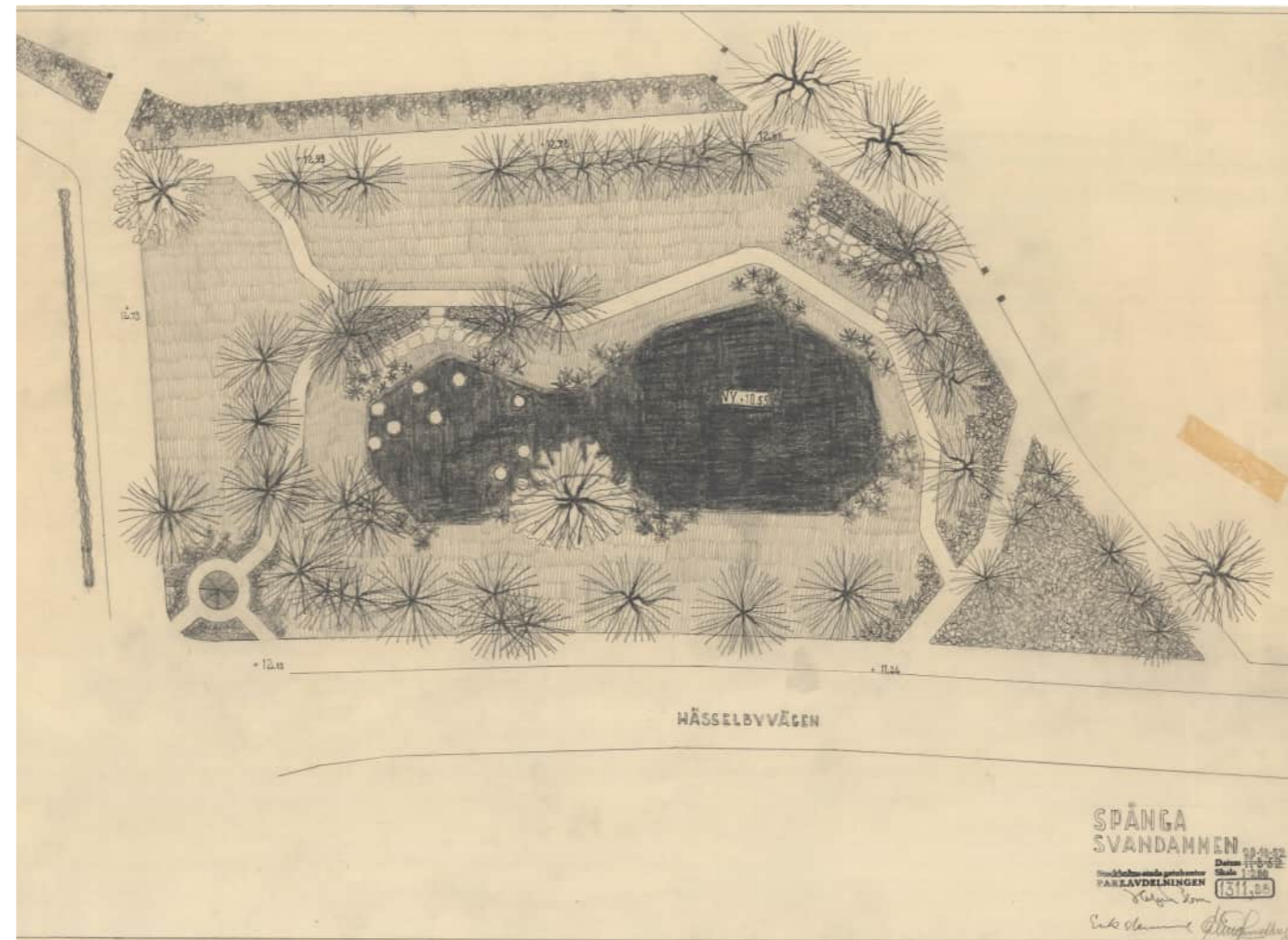
Vattenkraftsanläggningen bestod av en kanal som ledde vatten västerifrån och ner i Bällstaån. Nedanför Värsta gård fanns kvarnhjulet och för att skapa fall samt skapa en reservoar för vatten för att kunna nyttja vattenkraften mer effektivt anlades en damm.

När Solhems municipalsamhälle planerades, avsattes marken i anslutning till dammen för offentliga planteringar. Liknande platser som betecknas som offentliga finns utritade på den sammanställda planen över bostadsområdet från år 1938. De verkar ha haft skilda funktioner, där flera av dem kom att nyttjas för bollspel och andra förblivit parker. På en av parkerna finns ett förhistoriskt röse av bronsålderstyp, vilket kan ha varit ett skäl till att de undantogs från bebyggelse. Den offentliga platsen i anslutning till Värsta gård avsattes också för parkändamål. År 1953 anlätades en av våra främsta landskapsarkitekter Erik Glemme och stadsträdgårdsmästare Holger Blom, för att gestalta parken som kom att benämnas Svandammsparken. Dammen kom att bli ett centralt tema och kännetecken för parken.

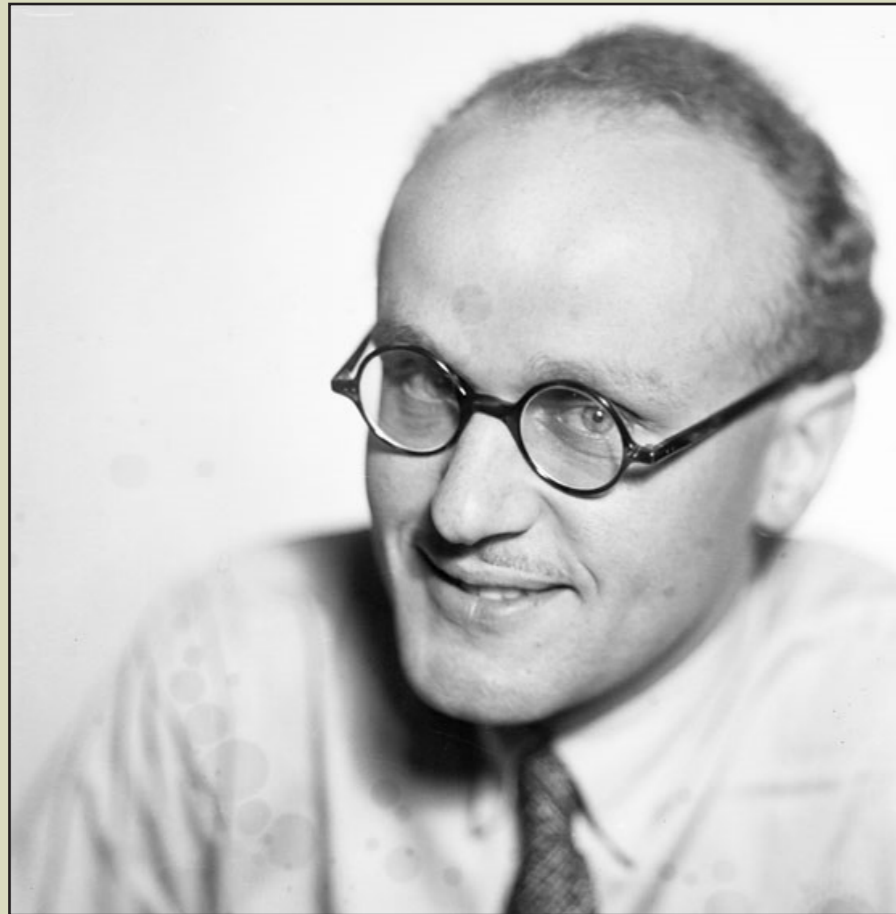
Glemme var byråarkitekt vid den tiden på Stockholms stads gatukontors parkavdelning och Holger Blom var stadsträdgårdsmästare. Båda bidrog

de starkt till Stockholms höga kvalitet när det gäller stadens parker. Under deras tjuugoåriga samarbete med stadens parker skapade de en speciell stilinriktning, den så kallade Stockholmskolan. Det kännetecknas av att utgångspunkten är naturen istället för det vita pappret. Stockholmskolan innebar att man hämtade inspiration från det omgivande landskapet. Det kunde yttra sig i ett bevarande av topografien och att äldre träd bevarades. Tillgängligheten till parken var viktig liksom att det fanns vatten som mindre bemedlade och barn kunde tvätta av sig i, eftersom parken anlades för folkets välmåga.

I Svandammsparken utnyttjade Glemme och Blom den befintliga kvarndammen och lyckades införliva de idéer som kännetecknar Stockholmskolans ideal. Av en ritning över parken från år 1952 framgår deras idéer. Här finns dammen centralt placerad, med en omgestaltad organisk form. Här finns ett antal entréer in till parken som skapar öppenhet och gör tillträdet till parken enkel. Gångarna liksom planteringsytorna är organiskt utformade. I parken finns ett antal träd varav flera var befintliga. Parken har en stor variation mellan öppet och slutet, med dungar och öppna ytor. Längs dammens stränder finns det sittplatser utritade på behörigt avstånd från varandra, för den som söker ensamheten.

Ritning över Svandammen daterad 1952 signerad av både Holger Blom och Erik Glemme. *Stockholms stad, Gatukontorets parkavdelning (SE/SSA/0558), 1311.28.*

Holger Blom (1906 – 1996)

Holger Edvard Maria Blom var en svensk arkitekt och landskapsarkitekt. Han är mest känd som stadsträdgårdsmästare vid Stockholm stads Parkförvaltning där han arbetade i 32 år, från 1939 till 1971.

Blom som växte upp i Stockholm och utbildade sig vid Högre Realläroverket på Norrmalm, därefter vid Kungliga Tekniska Högskolan 1924-28 samt 1930-32 vid Kungliga Konsthögskolan i Stockholm, under bland andra Lars Israel Wahlman. År 1930 var han anställd på Hollandsche Koopmansbank i Amsterdam och 1928-30 praktiserade och arbetade han hos Kreuger & Toll i Paris där han kom i kontakt med Le Corbusiers funktionalistiska idéer, vilka han tog med sig till Sverige och Stockholmsutställningen 1930.

Innan han fick anställning på Stockholm stads Parkförvaltning hade han bland annat praktiserat en tid på Lars Israel Wahlmans kontor, arbetat utomlands och hade sedan 1932 eget arkitektkontor. År 1932 anställdes Blom vid Stockholms stadsplanekontor och samma år vid gatukontoret som arkitekt för tunnelbanearbetena 1932-1933 och vid Slussområdet reglering 1933-1935. I utbyggnaden av Slussen arbetade han vid sidan av Tage William-Olsson med ansvar för bland annat affärsstråket "Blå bodarna", "Gula gången" och "Gröna gången". Han hade vid Gatukontoret även uppdrag för bland annat regnskyddet "Svampen" på Stureplan, tunnelbanestationerna Ringvägen och Södra Bantorget, busstationen "Rotundan" vid Norra Bantorget och stadens sopförbränningsanläggning vid Lövsta.

De funktionalistiska idéerna framträder tydligt i hans syn på park och landskapsplanering. Han formulerade och omsatte sociala riktlinjer för Stockholms parker och tillsammans med sin medarbetare Erik Glemme upplevde Stockholms parker en internationellt uppmärksammas storhetstid med det som skulle kallas Stockholmsstilen. Blom hävdade att parken

i staden var lika viktig som bostaden. Med parkmiljön skulle ett utevardagsrum skapas för alla invånare, stor som liten, såväl i förorten som i innerstaden. Parkerna skulle vara till för invånarna, på deras villkor. De skulle vara stora och rymliga med plats för det mesta – "befolkningens rekreation med allt vad detta innebär av omväxling, nyttig och nöjsam".

Blom vidareutvecklade företrädaren Osvald Almqvist tankar om stadens "gröna fingrar", sammanknyttande gröna korridorer bestående av stadsdelarnas stora parker som med hjälp av grönstråk skulle sammanlänkas och inkorporeras till en självklar del av den levande staden, inte bara gröna inslag. År 1946 presenterade han detta i ett parknätsprogram som fick stort genomslag. Hans vision var att man genom parkstråken skulle nå ut från staden mot landet, till fots, med cykel eller skidor och från motsatt håll skulle nå de stora städerna genom dessa naturkorridorer, befriade från bebyggelse och trafik.

I Bloms arbete ingick en utveckling av parkleken, det vill säga organiserade lekplatser med bemanning och pedagogiska program för barn. Som en följd av detta startade han 1942 parkteatern, tillsammans med Helge Hagerman.

Han engagerade sig även i bevarandet av Stockholms natur och karaktär vilket bidragit till bevarandet av Skinnarviksberget, Münchenbryggeriet, Norrtulls tullhus, Cederdals malmgård, Skanskvärn och Blå Porten.

Några exempel på Bloms parkplaner är Tengdahlsparken, Norr Mälarstrands strandpromenad, Råambshovsparken och Smedsuddsbadet, Tegnérunden, Hässelby strandpromenad och Trygg-Hansa husets trädgård. Han ligger även bakom utformningen av ett tiotal av de tillskapade höjderna runt om Stockholm, så som Hammarbybacken, Vårbergstoppen, Högdalstoppen m.fl.

Erik Glemme (1905–1959)

Erik Harald Glemme föddes i Jönköping och utbildade sig till arkitekt vid Kungliga Tekniska Högskolan (KTH) i Stockholm 1927–1929.

Under Glemmes yrkesamma karriär som arkitekt och landskapsarkitekt var han anställd hos Osvald Almqvist (1930–1935, 1939), Kooperativa förbundets arkitektkontor (1932), Ture Ryberg (1932) och Sigurd Lewerentz (1933). Mellan 1936–1938 och 1939–1952 var han byråarkitekt vid Stockholms parkförvaltning, och även chef. Vid sidan av sina anställningar var han lärare i materialbehandling med formlära vid KTH (1927–1931) sedan assistent (1943–1947) och senare speciallärare (1947–1952). Utöver detta bedrev han även ett eget arkitektkontor där han genomförde inredningsprojekt till privata och offentliga beställare. Glemmes möbler och armaturer har en personlig karaktär som präglas av asymmetri, organiska former och god snickarkvalitet.

Glemme har varit involverad i flera olika arkitekttävlingar bland annat Brandstation i Umeå (1935) tillsammans med Osvald Almqvist, Kommunalt centrum i Kristinehamn (1944) tillsammans med Holger Blom (1.a pris) och Stortorget i Malmö (1935) tillsammans med Holger Blom.

Glemme hade ett sinne för konst och inkännande av lokala landskapskaraktärer. Genom att tolka landskapet, kunde han gestalta konstruerade miniatyrvärldar väl anpassade till parken. Från 1938 arbetade Glemme tillsammans med Holger Blom som var stadsträdgårdsmästare i Stockholm. Tillsammans utvecklade de Stockholmsstilen, ett planprogram, där park- och landskap utformades efter ett funktionalistiskt ideal. Till parkerna ritade Glemme ofta bänkar och paviljonger.

NULÄGESBESKRIVNING

Området

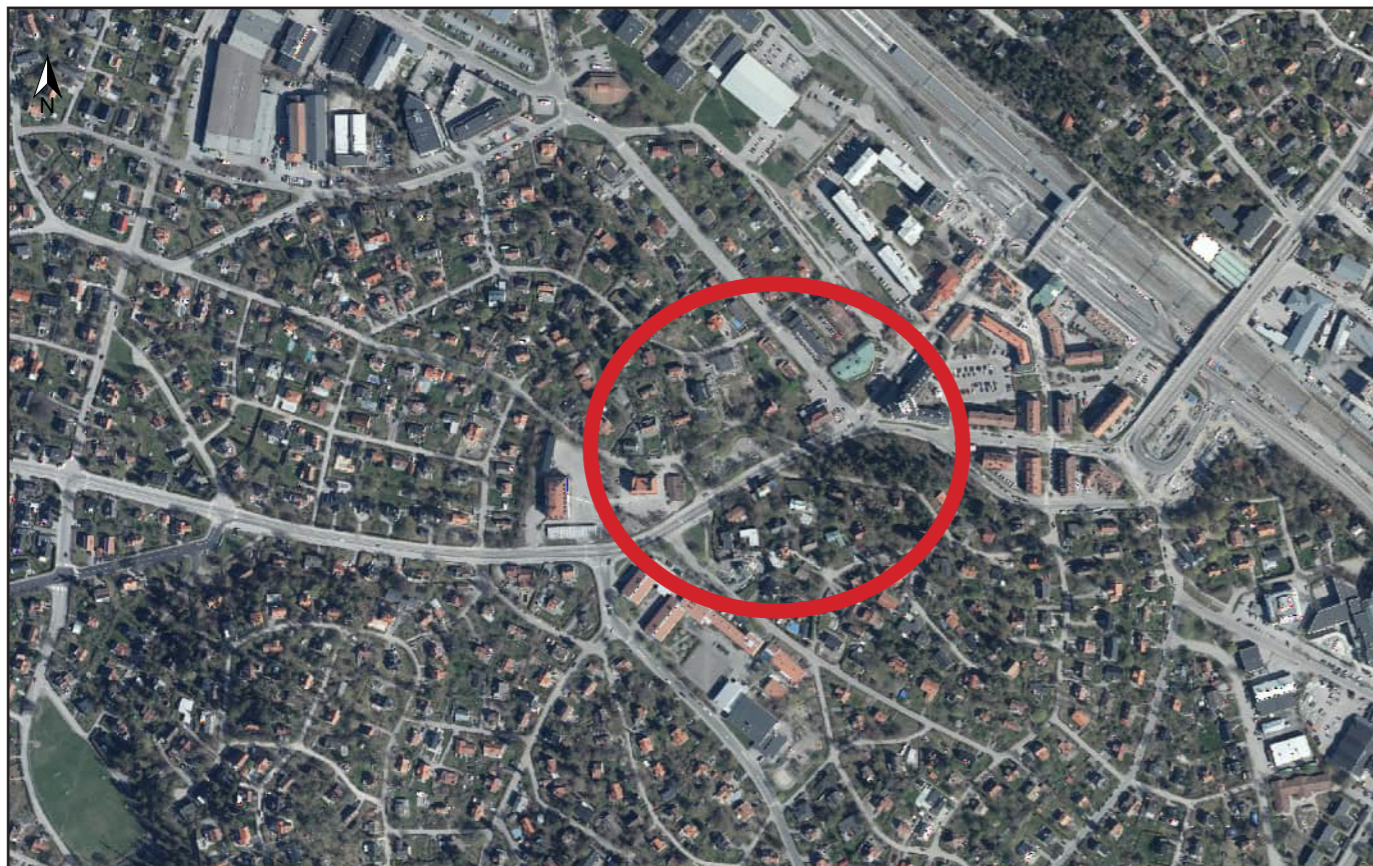
De två bredvid varandra liggande fastigheterna Värsta Gård 23 och 39 är centralt placerade i Solhems villastad, sydväst om Spånga station. De angränsas mot söder av Sörgårdsvägen och mot öster av Värstagårdsvägen, de ligger sålunda vid en vägkorsning. Fastigheterna utgör sydöstra hörnet av kvarteret Värsta Gård som fått sitt namn av gården Värsta vars manbyggnad ännu är bevarad, om än påverkad. Mot norr och väster angränsar tomter inom kvarteret, mot norr ett fritidshem i två i sammanhanget moderna byggnader, mot väster dels en villatomt med en äldre byggnad, uppförd för byggmästare Karlsson, en av ägarna till AB Hem på Landet, dels till Svandamsparken. Fastigheterna utgör tillsammans med angränsande tomter i kvarteret en del av Värsta Gårds tidigare inägomark och manbyggnaden med tillhörande parkmark gör sig fortsatt tydligt gällande i området. Flera äldre byggnader tidigare knutna till Värsta gård utgör en del av villaområdet och dammen i Svandamsparken har utvecklats från kraftdam till Värsta såg vilken anges ha sitt ursprung i gårdens karpdammar.

De naturliga förutsättningarna med höjderna och mellanliggande sänka har i ett microperspektiv givit direktiven för områdets utveckling. Sörgårdsvägen löper i passagen mellan de två impedimenten och har

även förhållit sig till Spångaån, Värsta gårds inägomark samt dammarna intill Värsta gård. Vägen har anpassats efter behov och de förutsättningar som ställts av trafikutvecklingen. Den tidigare vägsträckningen upp förbi manbyggnaden på Svandammens norra sida finns bevarad som gångstig sedan sträckningen rätats ut för att numera löpa söder om dammen. Vägen har successivt breddats. Vid korsningen med Värstagårdsvägen är sträckningen till följd av terrängen den samma som på karta 1694 medan anläggandet av Spånga station och Solhems villastad samt senare anpassning till modern trafik har påverkat vägen mot öster och väster.

Öster om Värstagårdsvägen ligger Spånga församlingshem med röda tegelmurar och grönt koppartak. En karaktärspräglad modernistisk byggnad som, likt många andra sakrala eller sakralt anknutna byggnader under 1950- och 1960-talet, är uppförd med stor känsla för kvalitet, materialitet och arkitektonisk utformning. Utefter Värstagårdsvägen, norr om församlingshemmet, finns en nyfunktionalistisk 3-plansbyggnad med putsade ockragula fasader och indragen övervåning. Byggnaden är en äldre telestation ombyggd till flerbostadhus. På motsatta sidan vägen ligger det tidigare nämnda fritidshemmet, i 1 ½ vånings paviljongbyggnader med gula, träklädda fasader.

Mot söder, på andra sidan Sörgårdsvägen reser sig ett i framkant obebyggt impediment, med utsparat gräsyta fram till trottoaren och utsparade träd samt stenblock och berg i dagen. Utefter södra sidan av Sörgårdsvägen, mot väster, mitt för Svandamsparken, börjar villabebyggelsen. Den första villan visar i sin utformning att den tidigare har inrymt en butik i bottenvåningen, handlare Hammarlunds villa. Villorna bryts strax upp av ett skolområde, Spånga gymnasium, som på motsatta sidan om Sörgårdsvägen speglas av en äldre skoltomt, rymmande Solhems skolan. Byggnaderna inom båda skolområdena har fasader av varierade gula kulörer eller faluröda fasader på enklare, sentida bodar. Mot nordost löper Värsta Allé som förbinder Sörgårdsvägen med Spånga station och de äldre delarna av bebyggelsen vid Spånga torg. Även här karaktäriseras färgskalan av fasader i gula, jordnära kulörer. Mot öster fortsätter Sörgårdsvägen utefter impedimentet för att strax möta Spånga Torgväg som senare viker av och fortsätter över järnvägen och upp förbi Spånga kyrka. I korsningen Sörgårdsvägen Värsta Allé, rakt öster om Värsta gård 23, reser sig en modern utlöpare av bebyggelsen kring Spånga torg, Gisle 8, med ett 8-vånings torn som markör för det tidigare stationssamhällets utveckling. Även denna bebyggelse har fasader i gul kulör.

Flygbild över del av Solhem med området kring Värsta gård 23 markerat med röd ring. Källa: Lantmäteriet.

Flygbild över del av Solhem som visar terränglutningen, med området kring Värsta gård 23 markerat med röd ring. Källa: RAÄ, Fornsök.

Sörgårdsvägen mot väster, de två träden framför byggnaden på Värsta gård 23 syns i trottoaren till höger i bild.

Sörgårdsvägen mot korsningen med Värsta Allé, med Värsta gård 23 till vänster i bild.

Modernistisk relativt småskalig centrumbebyggelse utefter Sörgårdsvägen och Spånga Torgväg. Utformningen förhåller sig till en tidstypisk färgsättning och fasadbearbetning.

Sörgårdsvägen från väster mot öster, med byggnaden inom Värsta gård 23 synlig längst ned vänster om vägen.

Sörgårdsvägens östra sträckning från sydöstra delen av Värsta gård 23, med högdelen av bebyggelsen inom Gisle 8 i centrum av bilden.

Sörgårdsvägens fortsättning mot öster, med modern bergskärning till höger och modernistisk centrumbebyggelse i korsningen vid Spånga Torgväg.

Sörgårdsvägen från öster med Värsta gård 23 i fokus och Gisela 8 till höger.

Värstasgårdsvägen från norr med byggnaden inom Värsta gård synlig till höger, till vänster syns församlingshuset och högden i Gisle 8, rakt fram impedimentet utefter södra sidan av Sörgårdsvägen.

Värsta Allé från korsningen mot Sörgårdsvägen, med församlingsbyggnaden till vänster.

Värstasgårdsvägen mot norr, från korsningen mot Sörgårdsvägen.

Värstasgårdsvägen mot söder med ombyggd telestation till vänster, modern bebyggelse rymmande fritidsverksamhet till höger och Värsta gård 23 synlig till höger centralt i bilden.

Värsta Allé mot centrum, flankerad av modernistisk centrumbebyggelse i tidstypiskt modest skala och jordbruten färgsättning.

Bebyggelsen som ligger i visuell anslutning till byggnaden på Värsta Gård 23 utgörs mot sydväst och väster av villabebyggelse uppblandad av äldre byggnader med rötter i Värsta gård samt skolbyggnader. Mot norr och nordöst syns församlingshemmet och modernare bebyggelse utefter Värstasgårdsvägen, även en av byggnaderna i Hedvig 22 syns bakom församlingshemmet. Mot öst och sydöst framträder främst den nya bebyggelsen inom Gisle 8 i korsningen Värsta Allé och Sörgårdsvägen samt längre bort den äldre bebyggelsen i anslutning till Spånga torg, i kvarteren Hjalmar och Kristian samt i viss mån i kvarteret Hedvig, Gisle och Ulf. Från en kort sträcka av Sörgårdsvägen skymtar den högre byggnaden inom Faste 7, den tidiga "centrummarkeringen". Genomgående är färgskalan med få undantag traditionellt förankrad, med ockragula, gula, beigea eller röda fasader, röda tegeltak, svarta plåttak och enstaka inslag av grön koppar eller mer sentida grönmålad plåt. Flerbostadshus och affärsbyggnader, samt skolhusen, har generellt putsade fasader eller exponerat tegelmurverk. Ett fåtal vita fasader förekommer, dels i form av den äldre centrummarkören, Faste 7, vars avsikt att synas förstärktes av den avvikande kulören. Därutöver finns vita fasader på den moderna bebyggelsen i Hedvig 22 samt på enstaka villor.

Ett påtagligt inslag, i såväl gaturummen som i kvarteren, är grönskan. Utefter gatorna finns antingen gräsbeväxt förgårdsmark och/eller träd, såväl solitära som alléer. Markytorna varierar, inslag finns av naturmark, främst utefter Sörgårdsvägens södra sida, villatomter med varierad grönska, alléer utefter Sörgårdsvägen och Värsta Allé, öppna gräsytor i anslutning till skoltomterna och Församlingshemmet samt Svandamsparken med sitt väl genomarbetade parkprogram. Inne i kvarteren är gatumiljön utpräglat småskalig, med vindlande, smala asfalterade gator utan trottoarer, omgivna av låga steket eller häckar. Flera av tomtarna har bevarade smidesgrindar och grindstolpar av sten, andra tidstypiska trägrindar. Normalt har tomtarna inga eller få inslag av terrasseringar, med undantag av nya tillskott utförda utan tanke på området som helhet. De äldre villatomterna uppvisar pregnant växtlighet och fullvuxna träd med en stor variation, såväl planterade som utsparade. Kring Värsta gårds manbyggnad, i synnerhet mot öster, finns bevarade delar och struktur av den tidigare parkliknande trädgården, ett lusthus finns bevarat intill fritidshemmet, inom den nu avstyckade tomten Värsta gård 1.

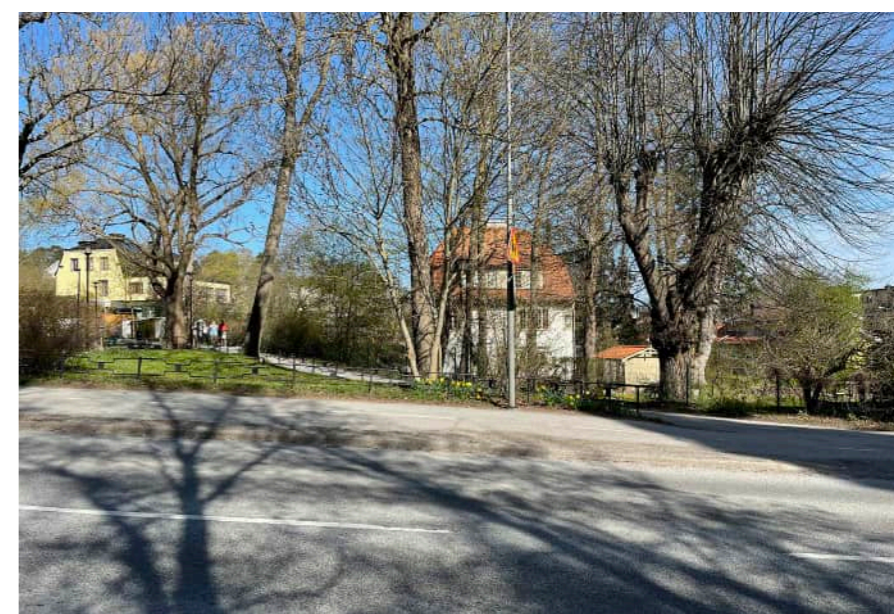
Värsta gård 23 till höger med byggmästare Karlssons villa till vänster, bakom träden.

Spånga församlingshus, granne med Värsta gård 23.

Den ombyggda telestationen vid Värstasgårdsvägen.

Byggmästare Karlssons villa öster om Svandamsparken skymtar genom alléträden utefter förlängningen av Sörgårdsvägen. Till vänster syns gaveln på Värsta gårds manbyggnad.

Svandammsparken

Av de strukturer som finns i parken idag återstår mycket från Bloms och Glemmes 50-talspark. Dammens form är sig lik och flera stora träd står kvar i parken. Gångvägssystemet överensstämmer med det som realiserades efter deras planer och även planteringar ser ut att överensstämma med ursprungsritningarna.

Svandammsparken hör idag till kategorin finpark/prydnadspark. Dammen i parken är relativt nyrenoverad. I mitten av dammen finns trampstenar som möjliggör en smitväg över dammen.

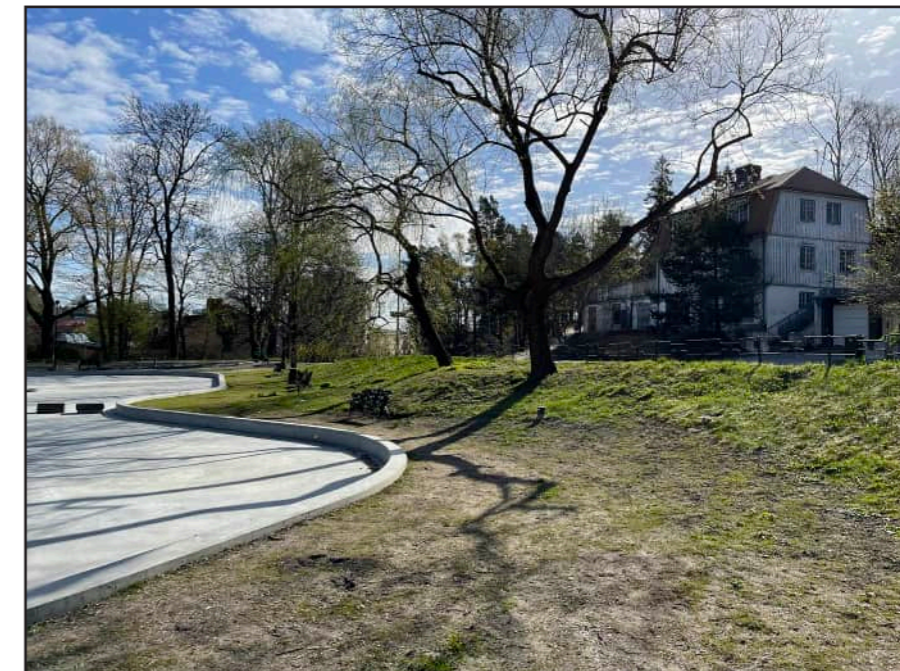
Dammen omges av klippta gräsytor, blomsterplanteringar, buskage och stora träd. I parkens utkant, mot norr, finns en asfalterad gång- och cykelväg som sammanbinder Sörgårdsvägen och Lundagårdsvägen. Längst med denna väg finns belysningsstolpar och träd placerade i rad. De grusade gångvägarna som på kvällen är belysta med pollare och fristående parkbänkar är placerade i grässlätten ner mot vattnet.

Vid den västra delen av dammen finns, mot norr, en plattlagd kalkstenyta som omgärdas av en lätt böjd granitmur. I murens mitt finns en trappa med smidesräcke som flankeras av fyra fristående parkbänkar. Denna del är sannolikt bevarad från 1950-talet.

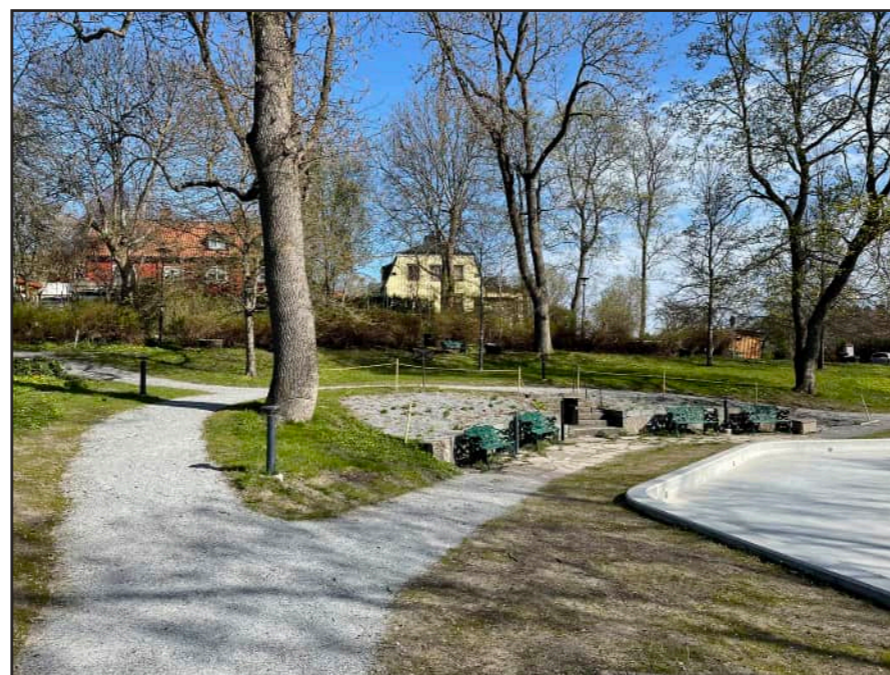
I den östra delen av Svandammsparken står sedan år 1971 bronsstatyn "Kvinnan" av skulptören Lennart Källström. Skulpturen föreställer en kvinna som just har stigit upp och står i sin morgonrock och tittar ut över dammen.

Vy över Svandammen mot öster, i mitten av dammen finns sex trampstenar. Dammen har en ljus betongbotten.

Vy mot Sörgårdsvägen. Fritt placerade parkbänkar i gräs. Vid gång- och cykelvägen finns två knäckepilar.

Vy över sittgrupp vid västra delen av Svandammen.

Vy från Sörgårdsvägen, Svandammsparken är till vänster i bild. I fonden skymtas Värsta gård 23.

Byggnadsbeskrivning

Den aktuella byggnaden har en rektangulär form och är uppförd i två våningar med inredd källare och vind. På baksidan finns en lägre tillbyggnad i vinkel mot huset. Tillbyggnaden är uppförd i en våning med inredd källare. På baksidan finns en upphöjd lastkaj som även utgör en del av källarens tak. Källarvåningen kan antingen nås via en utvändig trappa vid den västra fasaden eller via källarnedfart som finns vid den norra fasaden. Östra gaveln har två verkstadsportar och en tidigare butik med skyltfönster och glasad enkeldörr.

Byggnaden står på en sockel av betong som varierar i utformning och höjd runt om byggnaden. Sockeln mot trädgården i väst är spritputsad och mot Sörgårdsvägen, Värstagsvägen och på byggnadens baksida är sockeln klädd med brun klinker.

Fasaderna är slätputsade med infärgad puts i en gul kulör. Bottenvåningens fasad mot Sörgårdsvägen, butiksfasaden, är beklädd med gråa konststensskivor. Ovanför butiksfasaden finns ett brunt skärmtak som löper runt hörnet och fortsätter på gavelfasaden ut mot Värstagsvägen. Skärmtakets undersida är klädd med karrosseripanel. På skärmtaket finns tre neonskyltar, Gerdas pizzeriabutik, Frisör och Trafikskola. På gaveln mot öster finns modernare reklam i form av skyltådor.

Den högre byggnadsvolymen har ett sadeltak belagt med rödbrunt tvåkupigt betongtegel och den lägre byggnadsvolymen har ett svagt lutande pulpettak belagt med plåt. Mot Sörgårdsvägen finns en mindre takkupa som är placerad nära gavelfasaden i väst. Takkupan har ett sadeltak och hela takkupan är inklädd med röd plåt. På baksidan finns en större takkupa som har en centrerad placering på taket. Takkupan har ett pulpettak och dess fasad är av stående träpanel i en brun kulör.

Fönster, entrédörrar, butiksdörrar, skyltfönster och garageportar, på byggnaden har skiftande karaktär och form. Huvudentrén till fastigheten har en bred och utskjutande stenomfattning i granit. Butikerna har indragna entréer, snedställda skyltfönster, skyltskåp och en central pelare står mellan de spegelvända butikerna. På gavelfasaden mot trädgården, under takfallet, finns ett mindre burspråk som är beklätt med mörkbrun träpanel och plåttak.

Fasad söder mot Sörgårdsvägen, i bottenvåningen finns en butikslänga med fyra butikskloaker.

Fasad öst mot Värstagsvägen. Här låg tidigare bensinmack, enkeldörren ledde in till mackens butik, till höger två verkstadsportar.

Fasad öst och norr och baksidans parkeringsyta.

Fasad väst mot trädgården.

Övervåningens fönster är enluft och försedda med vitt galler. På taket finns en takkupa inklädd i röd plåt. Fönstren i takkupan är av enluft.

Entréparti till butikslokal. Skyltfönster i brun kulör med en glasad aluminiumdörr i en mörkbrun kulör. Sockelns bruna klinkerplattor har placerats i det asymmetriska trappsteget och framför butiksdörren har klinkerplattorna ersatts med slät betong.

Butikslängan har en asymmetrisk indelning som ger liv i fasaden. På och under skärmtaket finns både äldre och yngre reklamskyltar.

Stenomfattning runt huvudentrén. Entrépartiet är uppglasat och i brun aluminium.

Entréparti till butikslokal. Skyltfönster i brun kulör med en glasad aluminiumdörr i mörkbrun kulör. Sockelns bruna klinkerplattor har placerats i det asymmetriska trappsteget.

Butikslängan skärmtak. De bruna klinkerplattorna fortsätter på gavelfasaden mot öster.

Skyltfönster och källarfönster av trä.

Skärmtaketets undertak är ribblagt trätak, så kallad karrosseripanel, som i hörn följer den lätt svängda böjningen. Ny panel har tillkommit där taket tidigare var sammanlänkat med skärmtaket över de tidigare bensinpumparna.

Byggnaden är placerad indragen från gatuliven och stora delar av ytan är asfalterad. I fasad skyntas även de bruna kakelplattorna i fasadens nedre del.

Byggnadens takfot är inklädd och sticker blygsamt ut över fasaden. Gavelfasaden mot öst har en varierad fönstersättning i olika utföranden. Under taknocken finns ett trelufts-fönster med snedskurna hörn.

De bruna klinkerplattorna återfinns i delar av garageportarnas dörrnisch. Garageportarna är uppglasade och i aluminium. En av portarna har en öppningsbar dörr.

Mötet mellan den gula putsade fasaden och de bruna klinkerplattorna. Till vänster i bild, syns byggnadens nivåskillnad mellan butikslokalerna och garagedelen.

Fasaden mot norr har ett brokigt inslag. Taket består av flera uppstickande byggnadsdelar så som ventilationshuvar, skorstenar, rökluckor med mera. Takkupan har ett mindre utstickande fönsterparti i aluminium. På fasaden finns flera olika luftvärmepumpar. Längst med fasad står sopkärl.

Lastkaj, ramp och källarnedfart längst med byggnadens norra fasad. Längst ramp er finns smidesräcke.

I lastkajens sockel finns ingjutet betongglas.

Möte mellan fasad och ramp.

Enluftsfönster i en ljusgrön kulör med spröjs samt invändig vitt galler i fönstret mittendel.

Mötet mellan den högre byggnadsvolymen till vänster och tillbyggnaden till höger. Sockel till höger är spritputs i en gråbrun kulör och till vänster är sockeln av målad betong. Tillbyggnadens fönster är enluft med spröjs och vitt utanpåliggande gallerfönster. Källarfönster är enluft med påliggande vitt galler.

Vy över trädgården ut mot Värstagsvägen som skyttar bakom byggnaden.

Källarnedgång längst den västra fasaden.

Vy över trädgård med inhägnad uteplats. Till höger i bild är källarnedgången längst den västra fasaden.

Den omkringliggande tomtmarken

I denna nulägesbeskrivning beskrivs tomtmarken inom fastigheterna Värsta gård 23 och 39 tillsammans, eftersom tomten idag brukas som en enhet.

Byggnaden på fastigheten Värsta gård 23 är indragen från gatulivet invid korsningen Sörgårdsvägen, Värsta Allé och Värstagårdsvägen. Runt delar av byggnaden, ut mot gatorna och parkering i norr, är tomtmarken asfalterad och används främst som parkeringsyta.

Den övriga tomtmarken är en trädgård med fruktträd och buskage. Mot Sörgårdsvägen finns en plattlagd och inhägnad uteplats. I den västra delen av trädgården, i tomträns mot Svandamsparken och Värsta gård 17, samt framför byggnaden i söder finns flera höga träd. Tomten är något sluttande från söder och är i övrigt förhållandevis flack.

I den norra delen av tomten, precis vid tomtränsen, finns en låg garagebyggnad med en rektangulär byggnadskropp med ett sadeltak. Byggnaden har en ljusgul både liggande och stående träpanel. Taket är belagt med dubbelfalsad plåt och mot Värstagårdsvägen finns en svartbrun pardörr.

Vy från Sörgårdsvägen mot öster. Sörgårdsvägen har en lätt böjd kurva framför byggnaden på Värsta gård 23. I tomträns mot väster och framför byggnaden finns flera höga träd.

Vy från Värstagårdsvägen mot söder. Parkeringsyta och garage invid tomträns.

Vy från Sörgårdsvägen mot norr. Granne med Värsta 23 och 39 ligger församlingshemmet för Spånga-Kista församling.

KULTURVÄRDEN

Kulturvärden

Befintlig bebyggelse inom planområdet har kulturvärden som är kopplade till arkitekturen, till de verksamheter som byggnaden inrymt och inrymmer samt till den betydelse byggnaden och verksamheterna haft för lokalsamhället.

Bensinstation med verkstad

Efter andra världskrigets restriktioner kom bilinnehavet efter krigsslutet att skjuta i höjden och bilismen kom att blomstra. Utbyggnaden av nätet av bensinstationer gick med högt tempo och anläggningarna rymde ofta även små verkstäder. Bilarna var i behov av smörjning och underhåll med tätare intervall än idag och tvätthallar ingick ofta som en del av verkstädernas utbud. Satsningen på en drivmedels- och verkstadsanläggning i Spånga-Solhem är en synnerligen tidstypisk sådan som idag gör att fastigheten har samhällshistoriska värden kopplade till den enorma samhällsomvandling som bilen betydde. BP, British Petroleum var en av de större aktörerna som ledde utbyggnaden och tillhör de klassiska drivmedelsaktörerna. Läsbarheten kring att det varit möjligt att tanka här är svag efter att skärmtak, pumpar och pumpöar rivits. Men verkstadslokalerna vittnar om att fastigheten ursprungligen inrymt en verkstadsanläggning. Att byggnaden också huserat trafikskola stärker de kulturvärden som är knutna till bilismen.

Tandvårdsklinik

Folktandvården har varit hyresgäst på vån 1 tr ända sedan byggnaden stod färdig. Tandvårdsmottagningar utgör vittnesbörd om det svenska samhällets storsatsning på tandvård, ett starkt och symboliskt uttryck för folkhemmets utrotande av fattigdomen. Utbyggnaden av tandvården är en social- och samhällshistoriskt remarkabel reform och anläggningar som bidragit till denna har ett kulturvärde. I detta fall finns även en lång kontinuitet med tandvård i samma lokaler.

Tidstypisk butikslänga

Förutom Siggas cykelverkstad och BP-macken rymde bottenvåningen även en blomsterbutik och ett konditori, två mycket vanligt förekommande lokaltyper i de butikslängor som är så vanligt förekommande i stadsbygget under årtiondena kring århundradets mitt. Den småskaliga butiksstrukturen kom att leva vidare något årtionde till. Längre har många butikslängor med små lokaler setts som hopplöst omoderna eftersom handeln ständigt omstruktureras. Lokalerna har ofta därför slagits samman och kommit att användas till andra ändamål än butiker. Många har också byggts om till bostäder. Den bibehållna strukturen i bottenvåningen inom Värsta gård 23 berättar om handelns och näringslivets villkor vid 1900-talets mitt och har därigenom samhällshistoriska värden.

Lokalhistoriska värden

Byggnadens nuvarande och tidigare funktioner såsom tandläkarmottagning, trafikskola, bensinstation, verkstad, pizzeria. Dessa verksamheter utgör en viktig del i lokalsamhället. Man stannade tidigare ofta kvar i bostadsområdet för att göra ärenden i större omfattning än idag. Hushållet hade sällan mer än en bil och frun i hushållet var ofta hemma på dagarna. Denna byggnad vittnar om den tiden. De i byggnaden inrymda verksamheterna medför att byggnaden haft betydelse för lokalsamhället och de boende i området. Många har sannolikt en personlig relation till byggnaden och den utgör en kugge i det samhälle vars utbud sträcker sig från skolområdet ned till Spånga station. Till detta lokalhistoriska värde finns kontinuitetsaspekter knutna till verksamheter som bedrivits här en längre tid och svarat för kommersiell och samhällelig service för flera generationer.

Byggherren Sigge Kållberg och hans familj har varit välkända i Västerort och Siggas verksamheter har även gjort sig kända i vidare kretsar, cykelverksamheten har kontinuitet ända in i dagens cykelbutik Sigge Cykel. Att Sigge lät bygga huset för sin egen rörelse och eget boende stärker de lokalhistoriska värdena.

Tvåvåningsskalan förankrad

Till Spånga och byggnaderna i stationssamhället finns en koppling ifråga om skala. Småstadsskalan som tvåvåningsbyggnaderna har förekommer i vissa andra lokala centrum, exempelvis i Brommas trädgårdsstäder men är i regel numera ovanlig i stora delar av Stockholm. Byggnadstypen med butiker i bottenvåning och bostad för butiksiddkaren på vinden är på samma sätt närmare knuten till småstäder och tätorter än till storstadens bebyggelsemönster. I Spånga etablerades denna typ av byggnad omkring 1920 och Siggas byggnad utgör en årsring inom detta byggande.

Det sena 1940-talets arkitektur

Andra världskriget innebar materialbrist och en annan samhällsanda att arkitekturen tog flera steg tillbaka från funktionalismens svepande former, med inte sällan spektakulära och luxuösa inslag. Byggnaderna blev lågmälda med mindre fönster, mindre balkonger och de plana taken ersattes med traditionella sadeltak. Under 1940-talets mitt och andra hälft, med bättre konjunkturen och ljusare framtidsutsikter, vidareutvecklades denna mer stillsamma och traditionella arkitektur med lekfulla inslag och genomarbetade detaljer. Denna lekfullhet och formvilja levde vidare under 1950-talets första hälft. Karl GH Karlssons och Sigge Kållbergs byggnad från 1946 är ett gott och tidigt exempel på folkhemsarkitektur från 1940-talets andra del. Med panelklätt skärmtak, genomtänkta entréutformningar och spröjsade fönster (varav ett i gaveln har avfasade hörn) visar byggnaden upp flera av de inslag som är karaktäristiska för tiden.

Karl GH Karlsson, byggnadsingenjören vars arkitektur idag väcker respekt

Hur byggnadsingenjören Karl GH Karlsson blev en av de mest anlitade arkitekterna i ett Stockholm där merparten av landets arkitekter, verkade,

är en arkitekturhistoriskt intressant berättelse. Den lilla byrån som startade 1943 fick främst i uppdrag att projektera bostäder och mindre verkstäder, men kom redan under 1950- och 60-talen att rita storskaliga industri- och kontorsanläggningar för multinationella bolag som Sandvik och Atlas Copco. Anledningarna till framgångarna kan vi inte kartlägga helt idag men faktum är att Karlssons byggnader ofta talar för sig själva. De utstrålar gedigenhet, omsorg och en lekfullhet och har en dimension av "extra allt". De sticker ut jämfört med samtida byggnader. Materialen är beprövade, vackra i sig själv och ofta rejält dimensionerade. Kopplingar finns till den så kallade byggmästararkitekturen som bolag som bland annat Olov Lindgren och Einar Mattson lät prägla sina nybyggen under 1950- och 60-talen. Det fanns en högre grad av detaljering, materialitet och taktilitet som säkert tilltalade Karlssons beställare men som också gör att bevarade delar av hans produktion uppmärksammas alltmer. Byggnaderna framstår som mer tidstypiska än andra genom att de är så rika på detaljer och former.

På senare år har ett antal byggnader ritade av Karl GH Karlsson rivits eller byggts om kraftigt. Bevarade byggnader från hans produktion röner ett arkitekturhistoriskt intresse.

Värdebärande karaktärsdrag

BYGGNADEN - VÄRSTA GÅRD 23

- Byggnadens modesta volym
- Bottenvåningens snedställda butiksfasader och pelare
- Trapphusentréns omfattning
- Det långsgående skärmtaket
- Fasadmaterial
- Fönstersättning och fönsterformer samt burspråk
- Takkupan från 1959
- Lastkaj
- Verkstadsfönster och portöppningar
- Bevarade äldre skyltar

Stadsplan och stadsbyggnadshistoria

Solhem är intressant ur ett stadsbyggnadshistoriskt perspektiv. Bebyggelsen utgår ifrån en stadsplan från 1909 (reviderad 1918) signerad stadsplanarkitekten och ingenjören Nils Gellerstedt. Gellerstedts stadsplan utgår ifrån järnvägsstationen i centrum vars halvcirkelformade plan strålar ut i ett radiellt vägnät ut på fälten med ett mer organiskt utformat gatunät i villaområdet. Stadsplanen bär tydliga influenser från den engelske stadsplaneraren Ebenezer Howards utopi "Garden cities of tomorrow" som influerade till det svenska konceptet om trädgårdsstaden, som blev populär i början av 1900-talet.

Villaområdet Solhem växte fram i början av förra seklet och är ett av de mest konsekvent och noggrant planerade från sin tid. Solhem är utpekade av Stockholms Stadsmuseum som ett kulturhistoriskt värdefullt område. Relativt få av de villastäder som byggdes på privat initiativ anses ha sådana kulturvärden att hela stadsdelarna är utpekade som värdefulla.

Spånga centrum ingår inte i den utpekade kulturhistoriskt värdefulla miljön, säkerligen beroende på att området vid stationen utgör en relativt brokig centrumbildning med byggnader från närmast samtliga av 1900-talets årtionden.

Historiska spår

Området uppvisar en mångfasetterad karaktär som redovisar den historiska utvecklingen från den utpräglade agrara miljön under Värsta gård, järnvägens betydelse för områdets utveckling, stationssamhällets samplanering med Solhems villastad, modernismens och folkhemstidens arkitektur- och samhällsideal och senare tiders förtättningsvilja i kollektivtrafiknära läge.

Värsta gård har haft en central innebörd för området. Delar av marken kring mangården styckades inte av förrän efter etableringen av Solhems villastad, vilket inneburit att en del av de äldre strukturerna, inägggränserna och gårdsbebyggelsen är bevarade.

Järnvägens tillkomst möjliggjorde etableringen av Solhems Villastad, vars stadsplan integrerade och utvecklade stationsområdet. Spånga centrum växte fram i anslutning till stationen och stationen utgjorde fokuspunkt för en del av vägsystemet. Även Spångaån anpassades efter den nya planen kring centrum.

Arkitekturhistoria

Hela stadsbyggnadsprojektet Solhem med allt från namnskick till byggnadsutformning präglades av en nationalromantisk anda. Strävan att lämna den trånga och ohygieniska storstaden var en tydlig del i det tidiga 1900-talets ideal – ideal vi bäst känner genom Carl Larssons måleri och Elsa Beskows böcker. Både villorna i Solhem och den äldsta centrumbebyggelsen var utformade i den nationalromantiska stilen där förebilder söktes ur den nordiska byggnadshistorien.

Äldre väg- och gatusträckningar

Nuvarande Sörgårdsvägen följer delvis en gammal sträckning, främst öster om korsningen mot Värstagårdsvägen. Väster om korsningen mot Värstagårdsvägen finns en äldre sträckning av nuvarande Sörgårdsvägen, med tydlig koppling till Värsta gårds lokalisering, bevarad som lokalgata. Fastighetsadresserna utmed sträckan visar att det fortsatt officiellt en del av Sörgårdsvägen. Den äldre sträckningen fortsätter västerut i Lundagårdsvägen. Mot öster följer vägen impedimentet och fortsatte innan etableringen av Solhems villastad ned till Lilla Värsta, som låg nordöst om nuvarande Spånga folketshus, varefter den förgrenade sig och fortsatte ned till bland annat Nälsta och Flysta. Även Adolf Lundbergs väg följer en äldre vägsträckning, ned till Kälkbacken. Vägsträckan är utritad på Häradsökonomiska kartan från 1901-06 men finns inte angiven på karta ur "Trakten omkring Stockholm" från 1861 vilket indikerar att den stakades ut under andra halvan av 1800-talet.

De gröna karaktärsdragen

Stadsdelen har en påfallande grönska. Det är ett tydligt karaktärsdrag men med variation präglad av funktion och ideal. Stationsområdets allékantade gator gör sig ännu gällande genom Värsta Allé vars tidigare fortsättning upp mot Värsta gård ännu kan utläsas. Gatorna har gräsbeväxt förgårdsmark, i och kring centrum i större utsträckning tillrättalagd genom planteringar, Villastadens vägar och tomter uppvisar en större frihet i planeringen med stor variation av grönskan men genomgående är träden ett typiskt inslag. Även förhållandet mellan tomter och väg är karaktäristiskt, med direkt möte mellan tomt och väg, med bara ett staket eller häck som skiljer vägbana från tomt. Kring skolorna är grönskan praktiskt planerad, om än estetisk. Öppna gräsytor som innesluter skolgårdar och funktionsanpassade områden, träd planterade för skugga.

De två träden i gaturummet intill Värsta gård 23 har ett tydligt karaktärs- skapande värde i ett större sammanhang än den fysiska anknytningen till fastigheten. De två träden utgör en del av Värsta allé, en i vägens fortsättning utglesad trädrad som löper utefter den äldre sträckningen av Sörgårdsvägen, upp mot Värsta gård. Deras udda placering i trottoaren, mellan cykel- och gångbana, gör dem till ett iögonfallande inslag som signalerar att förhållandena med tiden förändrats.

Av den äldre strukturen syns fallhöjden som drev vattensågen i slänten öster om Svandamsparken. Sågen stod ungefär där Sigge sporthuset uppfördes. Möjligen kan den glesa raden av äldre träd mellan Värsta gård 39 och Värsta gård 17 vara del av en tidigare gräns mellan gårdens park och sågens verksamhetsområde.

Svandamsparken

Området kring dammen har liksom området som helhet en mångfasetterad historia. Parken som sådan tillskapades strax efter grundandet av Solhems villastad och är tydligt förknippat därmed. Huvuddragen i nuvarande gestaltning tillkom dock under 1950-talet, under ledning av de skickliga landskapsarkitekterna Holger Blom och Erik Glemme. Svandam-

sparkens värde har sålunda ett historiskt djup även om det tydligaste värdet kan kopplas till den kvalitativa gestaltningen. Parken fyller fortsatt samma funktion som avsågs när den tillkom 1908, en social inrättning som möjliggör lek och kontemplation, en paus i vardagen.

Värdebärande karaktärsdrag

OMRÅDET

- Solhems stadsplan, med uppdelning mellan det striktare planerade stationsområdet/centrum och de mer terränganpassade villakvarteren.
- Villastadens karaktär - småskaliga vägar, topografiskt anpassade tomter, mycket grönska med stort inslag av storväxta träd.
- Äldre villabebyggelsen med bevarad skala och karaktär från tidigt 1900-tal.
- Värsta gård med tidigare tillhörande bebyggelse och trädgård.
- Samhällsfunktioner i villakvarteren. Skolorna, folketshus, parker och bollplaner ger en hänvisning till Solhems tidigare småstadskaraktär, även om kvartersbutikerna är borta.

SVANDAMMSPARKEN

- De bevarade delarna av Bloms och Glemmes plan.
- Vattenspegeln.
- Bronsstatyn "Kvinnan", av Lennart Källström.
- Kopplingen till den historiska vägsträckningen.
- De två knäckeplarna i den södra delen av parken.

KONSEKVENSPANALYS

Bedömningsskala för konsekvenser

Stora negativa konsekvenser uppstår när påverkan sker i kulturmiljö med höga bevarandevärden - vanligen riksintresse och regionalt och lokalt utpekade viktiga värden men stora värden kan också representeras av mycket värdefulla enskilda objekt som inte alltid kommit med i övergripande inventeringar. Om påverkan innebär att miljöns värdekärnor skadas eller får till följd att viktiga samband och strukturer går förlorade uppstår stor negativ påverkan.

Måttliga negativa konsekvenser uppstår när viktiga kulturmiljövärden påverkas i mindre grad än ovan. Kulturmiljö som fragmenteras så att dess helhet inte kan uppfattas. Strukturer och samband försvagas och blir mindre tydliga. Enstaka kulturvärden, välbevarade, unika eller på annat sätt värdefulla i ett regionalt perspektiv går förlorade.

Små negativa konsekvenser uppstår när enstaka kulturmiljöobjekt av mindre betydelse påverkas eller tas bort. De enstaka objekten är inte betydelsebärande för kulturmiljöns helhet eller är inte unika eller sällsynta av sin typ. Samband och strukturer kan även i framtiden uppfattas.

Positiva konsekvenser uppstår när projektet bidrar till att tydliggöra och förstärka kulturmiljöns samband och strukturer.

Värsta gård konsekvenser

Rivning av byggnad med lokalhistorisk betydelse

Den byggnad som handlaren Sigge Kållberg uppförde har sedan 1940-talets senare del svarat för en liten men betydelsefull del av Spångas och Solhems utbud av butiker och verksamheter. En rivning påverkar lokalhistoriska aspekter i två olika bemärkelser. Den första är den samhällshistoriska där byggnaden med sina lokaler bygger vidare på en struktur från Solhems villastad där små affärer fanns i bottenvåning i vissa av villorna och från de tidigare butiksbyggnaderna i Spånga stationssamhälle. Byggnadens skala tillhör den som var rådande före det att Spånga införlivades med Stockholm, varefter bebyggelsens volym växte och blev mer lik den i övriga ytterstaden.

Det är en tidstypisk etablering av butik och verkstad knutet till bilismen och det under mitten av 1900-talet ännu mycket viktiga transportmedlet, cykeln. Det samhällshistoriska värde som finns i kopplingen mellan byggnadens verksamheter, platsens strategiska lokalisering och transportmedlens historiska utveckling går förlorat. Kopplingen är sedan tidigare försvagad då varken bensinmack, cykelverkstad eller cykelbutik längre finns kvar. Byggnaden ger dock fortsatt visuellt en koppling till bilismen genom bevarade verkstadsportar och väl tilltagen parkeringsyta.

Den andra lokalhistoriska aspekten som påverkas är de identitetsvärden som dagens och tidigare Spånga- och Solhembor har, kopplade till butikerna och verksamheterna. Här har Siggas cykel och folktandvården sannolikt störst betydelse. En rivning av byggnaden innebär att detta uttryck för det kollektiva minnet skulle försvagas.

Spår av folkhemsåren som förloras

1950-talet kom att innebära en kraftig expansion och omvandling av Spångas stationssamhälle. Sigge Kållbergs satsning under 1940-talets andra hälft kan ses som en egen årsring men också som en del av denna folkhemsårens kraftiga utveckling. Byggnaden är trots flera ovarsamma ändringar tydligt förankrad i tillkomsttiden och väl läsbar som en 1940- eller 50-talsbyggnad, inte minst genom bevarade tidstypiska detaljer av värde (äldre skyltar, skärmtak med karosseripanel, entréomfattning, butiksentréernas utformning, fönster). Dessa karaktärsdrag tillhör det som går förlorat vid en rivning och som gör att förlusten av en årsring, 1940-talets, och försvagningen av en bredare årsring, folkhemsårens, blir märkbar i omgivningen.

Rivning av byggnad ritad av Karl GH Karlsson

Karl GH Karlssons arkitektgärning har blivit uppmärksammas på senare år, inte minst för att byggnader han ritat omfattats av planarbeten, exempelvis i Örnberg, Flemingsberg och Sickla. Anläggningar han ritat har också rivits då tidigare verksamhetsområden, där flertalet av hans verk är lokaliserade, omvandlas helt eller delvis försvunnit. Det finns ingen sammanställning över hur många av Karlssons byggnader som rivits.

Det är heller inte känt om Karlsson ritat några byggnader som påminner om den som nu föreslås att rivas eller om den är unik i hans produktion. Sett till skala, innehåll och funktion tillhör den inte hans mest representativa byggnader, det är kontors- och fabrikskomplexen som utgör hans viktigaste bidrag till bebyggelse- och arkitekturhistorien.

Sammanfattning

Konsekvenserna av rivningen av befintlig byggnad berör främst värden på det lokala planet men dessa bedöms vara relativt stora och mångfacetterade. Den befintliga byggnaden representerar en årsring från 1940-talet, från tiden före inkorporeringen med Stockholm och innan den samlade utvecklingen av Spånga torg på 1950-talet. I sin uppbyggnad har byggnaden med lokaler i bottenvåningen en kontinuitet både i relation till egnahemssamhället och stationssamhället. Byggnaden är också en av representanterna i Spånga för de s.k. folkhemsåren under efterkrigstiden. Årsringen är trots att ovarsamma ändringar gjorts väl läsbar genom byggnadens utformning och detaljering. Den kulturhistoriskt intressanta kopplingen till den framväxande bilismen är dock försvagad sedan utrustningen som hör till den drivmedelsstation som tidigare fanns i byggnaden rivits.

Byggnaden är välkänd för boende i området och den har identitetsvärden kopplade till de verksamheter som finns eller funnits i byggnaden.

En rivning av byggnaden innebär att dessa lokalhistoriska värden försvagas eller förloras.

I ett vidare perspektiv innebär rivningen en negativ påverkan på bebyggelsehistoriska och arkitekturhistoriska värden knutna till opphovsmannen Karl GH Karlsson, en produktiv men länge förbisedd arkitekt som stått i skuggan av större namn men vars kontors- och industrianläggningar från 1940-, 50- och 60-talen nu uppmärksammas av kulturmiljövården. Det är oklart om Karlsson ritat liknande byggnader som den som berörs av planförslaget men klart är att den inte tillhör de mest representativa av hans verk.

REKOMANDATIONER

Att beakta i fortsatt planarbete

Solhem och centrala delen av södra Spånga har hittills förtätats och utvecklats i relativt liten utsträckning. Områden med verksamhetslokaler och flerbostadsbebyggelse har tillkommit i norr och nordöst, söder om spårområdet, flerbostadshus och samhällsfunktioner har tillkommit på Nälstas mark i sydväst och ny bebyggelse har även punktvis tillkommit kring stationsområdet och centrum.

En pågående utvecklingsfas med fokus på fler bostäder och servicefunktioner innebär förnyelse och tillkommande bebyggelse i och kring centrum och stationsområdet.

Området är fortsatt präglad av stationssamhällets ännu urskiljbara plan med sina från stationen radiellt löpande vägar samt villastadens ideal med lummiga tomter och böljande gator som följer de naturliga förutsättningarna.

När det nu studeras ny bebyggelse görs det med ambitionerna om att centrumet ska växa och utvecklas parallellt med att nya bostäder tillförs. Det är från kulturhistorisk synpunkt av vikt att både villastadens ideal bevaras samtidigt som stationssamhällets funktion tillvaratas och dess kontinuitet förstärks.

Tillkommande bebyggelse och ändringar bör göras med en medvetenhet om områdets befintliga struktur, uppdelningen mellan stationssamhället och villastaden. Om strukturen förändras bör det finnas en läsbarhet kring de ursprungliga planeringstankarna. Zoneringen och programmering i det stora och lilla genomsyrade planeringen i sådan omfattning att de är kulturhistoriskt betydelsefulla aspekter att hantera.

Befintlig byggnad inom Värsta 23 ligger i gränsdragningen mellan stationssamhället och villastaden. Det är en byggnad av publik karaktär i övergången från centrum till den representativa skol- och parkmiljön kring Värsta gård.

Den gröna fonden

Ett särdrag för Solhem och villastäderna är den påtagliga visuella kontakten med sparad natur i stort vart man än befinner sig. Från det påtagligt mer urbant präglade och tillrättalagda centrum ger utblickarna mot den mot söder angränsande, kuperade naturmarken en tydlig kontrastverkan. Kontakten med naturmarken och den gröna parkfonden är en kulturhistorisk kvalitet att dra nytta av och som behöver värnas i så väl planering av aktuella fastigheter som för eventuell påverkan av vyer och siktstråk.

En ny byggnad bör ha en medveten förhållning till den delvis inramande grönskan och anamma befintligt avstånd till gaturummet där träden vid Sörgårdsvägen tillsammans med den lätta nivåskillnaden skapar ett förgårdsrum till butiksentréerna, vilket ger en tidstypisk småstadsprägel.

Sent avstyckade tomter

De två fastigheterna Värsta 23 och Värsta 39 utgör del av Värsta gårds tidigare centrala markområde vilket inte bebyggdes med villor i och med tillkomsten av Solhems villastad. Marken var knuten till gårdens funktion, med bland annat en vattendriven såg inom nuvarande Värsta 23, och bebyggdes tillsammans med gårdsparken i ett senare skede. Fastigheterna har därav något andra förutsättningar för ny bebyggelse än om de skulle vara centralt placerade i ett villakvarter. De är sålunda mindre känsligt att bebygga från kulturmiljösynpunkt än om den var en villatomt.

Samtidigt så ställer närheten till Värsta gård och platsens historik andra krav på anpassning och understryker vikten av lyhördhet och medvetenhet i planarbetet. Även närheten till Svandamsparken och det omsorgsfullt gestaltade och påkostade Spånga församlingshem innebär att förändringar behöver vara ytterst välstuderade.

Lågt men också varierade höjder

Frågan om tillkommande byggnaders höjd och skala är alltid betydelsefull. Nuvarande byggnad är tillkommen i ett sekundärt skede sett till den stora exploateringen av Solhem som villastad, och är likt närliggande äldre bebyggelse med service eller sociala funktioner i skala större än det stora flertalet angränsande enbostadshus. Byggnaden har dock en relativt nedtonad skala som inte inkräktar på omgivningen. Ett ledord för den modernistiska bebyggelsen från mitten av 1900-talet var anpassning till naturen, byggnader uppfördes i allmänhet inte högre än att träden skulle kunna sträcka sig över taknocken. Placeringen i ytterkanten av det villastadspräglade området ställer fortsatt krav på anpassning av skalan för en tillkommande byggnad. Den höga byggnadskroppen i kvarteret Gisele 8, tvärs över korsningen från Värsta 23, är väl synlig i området och i vissa vyer dominant i landskapet. Gisele 8 fungerar på så sätt som en markör för det bakomliggande Spånga centrum men fastigheten Värsta 23 utgör historiskt inte en del av centrum och en dominerande byggnad skulle innebära en stor påverkan på kvarterets och i viss mån angränsande delar av Solhems villastads prägel. En ny byggnad bör uppföras i skala så att den jämnare hushöjden i Solhem hörsammas. En ny byggnad kan kontrastera mot den dominerande hushöjden men den ursprungliga stadsbyggnadstanken bör inte göras otidlig och svårläst genom ogenomtänkt volymhantering.

Arkitektoniskt uttryck, material och kulör

Det finns en tämligen tydlig distinktion mellan centrumbebyggelsen och omgivande bostäder vad gäller volym, material och fasaduttryck. Det här är av stor vikt att reflektera över när det kommer till utformning av ny bebyggelse. En utvidgning av centrum gör att ny bebyggelse riskerar att hamna mitt emellan dessa två karaktärer.

Företrädesvis bör den nya byggnadens utformning hålla sig anpassad till i omgivningen befintlig bebyggelse, präglad av en ljus, jordbunden färgpalett och traditionella, beprövade material. Rådande kulörer är fasader i gult och rött med inslag av grönt, vitt och svart, i tak och detaljer. Föreslagna kulör- och materialpaletter är samtliga i dämpade nyanser som lierar

väl med befintlig kulörskala och med beprövade material i form av puts, träpanel, plåt och klinker. Det centrala är kombinationen av kulörer samt val av material och kulör på fasader från de föreslagna paletterna. Tanken på fasader med grönmålad träpanel och grönt klinker på sockelvåning samt varmgrå plåttak behöver studeras noggrant i relation till omgivningen även om kulörerna och materialen var för sig är nog så lämpade om än möjligen i andra konstellationer.

Den tänkta takformen, valmade sadeltak, innebär en visuell nedskalning av byggnaden samtidigt som den medvetet indikerar att byggnaden utgör en solitär som inte är planerad att utökas. Det bedöms utifrån platsens förutsättningar som positivt men innebär inte ett möjliggörande av att höja byggnadshöjden då skalan ska sättas i relation till och passas in i omgivningen.

En ytterligare aspekt som är av vikt är detaljering och omsorg i material och kring entréer. Detta är av stor betydelse för modernismens och folkhemsarkitekturens avskalade, funktionella byggnader. De få detaljer som utfördes var väl avvägda och utförda med stor omtanke. De kvalitéer som försvinner med den befintliga byggnaden pockar på att efterföljaren utförs med samma tanke och omsorg i detaljbearbetningen.

Mitten av 1900-talet, efterkrigstiden, var en period av ekonomiskuppgång för Sverige. I den följde industri- och samhällsutveckling. Tekniska innovationer gjorde att fler produkter fanns att köpa och detta för en köpstarkare allmänhet. I de nya "tunnelbanestäderna" planlades serviceinrättningar och affärer så att det skulle ligga inom rimligt avstånd för alla medborgare. Skyltningen blev nu ett vanligt inslag i stadsbilden, inte bara i de centrala delarna av Stockholm utan ett "måste" för varje butiksinnehavare. Det strategiskt placerade läget i korsningen av Sörgårdsvägen, Värsta-gårdsvägen och Värsta allé innebar god exponering för verksamheterna i byggnaden och dess skyltar är tidstypiskt utformade, ifrån sirliga neonrör till modernare ljuslådor och tryckta skyltar, alla dock med traditionell placering, på överkant av skärmtaket som löper över butiksfasaden eller över skyltfönstren. Även skyltning på en exponerad gavelfasad är ett vanligt inslag, inte minst på verksamhetslokaler. Den aktuella byggnaden är ett sent tillägg till Solhems kvartersbutiker och skyltningen är ett centralt inslag i forståelsen för byggnadens och platsens nyttjande samt kopplingen till kommunikationsstråken. Att en ny byggnad bibehåller platsens servicefunktion är positivt ur kulturhistoriskt perspektiv samtidigt som det förstärker vitaliteten i stadsdelen och gör den mer levande för Solhemsborna.

Två ytterligare synpunkter kan vara värdefulla att ta med är att det i utformning av ny byggnad är av vikt att söka minimera de negativa effekterna av sådana nödvändiga funktioner som garageportar och lastmottag samt att åtgärder för att omhänderta dagvatten och skyfall inte bör bli utpräglat iögonfallande.

KÄLLFÖRTECKNING

Tryckta källor

Andersson, C., Olgarsson, P. & Sarban, L. (2009). *Ytterstadens gröna rum*. Blick (Stockholm). (5, s. [64-71]).

Andersson, T. (2000). *Utanför staden: parker i Stockholms förorter*. Stockholmia förlag.

Ferenius, Jonas & Johannesson, Lars, 'Ur Hem på landets arkiv', I: Stadsvandringar, 1985.

Génetay, C. & Lindberg, U. (2015). *Plattform Kulturhistorisk värdering och urval grundläggande förhållningssätt för arbete med att definiera, värdera, prioritera och utveckla kulturarvet*. Stockholm: Riksantikvarieämbetet.

Hedenrud, I. (1997). *Arkitekten Karl G H Karlsson*. Visby: Högskolan i Visby.

Samfundet S:t Erik (2009). *Stockholm: den gröna storstaden*. Stockholm: Lind & Co.

Stockholms stad, Stadsbyggnadskontoret. (2020). *Stockholms byggnadsordning*. Stockholm: Stadsbyggnadskontoret, Stockholms stad.

Stockholms stad, Stadsbyggnadskontoret. (2021). *Varsam hantering av småhus- och villaområden*. Stockholms Stad.

Stockholms stad, Stadsbyggnadskontoret. (2022). *Stockholms arkitekturpolicy*. Stockholms Stad.

Internetkällor

Bukowski. (u.å.). *Erik Glemme*. <https://www.bukowskis.com/sv/auctions/636/379-erik-glemme-taburetter-ett-par-sverige-1940-50-tal>

Digitaltmuseum. (u.å.). *Glemme, Erik (1905-1959)*. <https://digitaltmuseum.org/011034076325/glemme-erik-1905-1959>

Dufbo och Solhem: från några utflykter till Aktiebolaget Hem på landet egendomar Dufbo, Värsta och Kjällvestagårdarn: [Elektronisk resurs]. (1903). Stockholm: Blom. <https://stockholmskallan.stockholm.se/post/12572>

Pettersson, A. (2007). *Bällstaån/Spångaån från farled på 1000-talet till rännil på 2000-talet*.

Stockholms stad. (2010). *Parkplan Spånga*. https://www.solhem.org/wp-content/uploads/2016/11/Parkplan_Spanga_2_101012.pdf

Stockholms stad. (2018). *Översiktsplan för Stockholms stad*. Stockholm.

Stockholms stad. (2020). *Parkplan Spånga-Tensta Del 2 Beskrivning park för park och naturområden*. <https://start.stockholm/globalassets/start/om-stockholms-stad/sa-arbetar-staden/natur-parker-och-gronomraden/parkplan-i-spanga-tensta---beskrivning-av-parker.pdf>

Stockholms stad. (2021). *Parkplan Spånga-Tensta Del 1 Strategier för utveckling av parker och naturområden*. <https://start.stockholm/globalassets/start/om-stockholms-stad/sa-arbetar-staden/natur-parker-och-gronomraden/parkplan-i-spanga-tensta---strategier-for-utveckling.pdf>

Stockholms stad. (u.å.). *Bygg- och plantjänsten*. <https://etjanster.stockholm.se/Byggochplantjansten/start>

Stockholms stad, Stockholm Konst. (u.å.). *Kvinna*. <https://www.stockholmkonst.se/konst/kvinna>

Stockholms stad, Stockholmskällan. (u.å.). *Funktionalism och Bloms parkprogram 1930–1950*. <https://stockholmskallan.stockholm.se/teman/parker-i-stockholm/funktionalism-och-bloms-parkprogram-1930-1950/>

Stockholms stad, Stockholmskällan. (u.å.). *Kartverket "Trakten omkring Stockholm i IX blad" 1861 (uppmätt 1844-1850, översedd 1891-1893)*. <https://stockholmskallan.stockholm.se/post/31498>

Spånga Fornminnes- och Hembygds-gille. *Spånga bygden*. <https://bromsten.nu/>

Åkesson, J. (2022, 7 november uppdaterad 2024, 3 april). *Svandammsparken repareras efter läckage*. mitt i Stockholm. <https://www.mitti.se/nyheter/svandammsparken-repareras-efter-lackage-6.3.41838.0b3148230f>

Arkiv

Lantmäteriet, historiska kartor.

Gatukontorets parkavdelning (SE/SSA/0558).

Gatukontorets arkiv, Trafikkontoret, Stockholms stad.

Tyréns Sverige AB

Tel: 010 452 20 00
www.tyrens.se

Säte Stockholm
Org.Nr: 556194-7986

TYRÉNS